

Strazburg, 2 Aralık 2016

CommDH(2016)39
Orijinal metin: İngilizce

Türkiye'nin Güneydoğu Bölgesindeki Terörle Mücadele Operasyonlarının İnsan Haklarına Etkilerine İlişkin Memorandum

1. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Nils Muižnieks (Komiser), 6-14 Nisan 2016 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyareti sırasında Komiser, İstanbul, Diyarbakır ve Ankara'ya gitmiştir. Ziyaret, güneydoğudaki durum başta olmak üzere terörle mücadele ve insan hakları, ifade ve basın özgürlüğü ve adalet sistemi konularına odaklanmıştır.
2. Komiser, ziyareti sırasında, İçişleri Bakanı Sn. Efkan Ala; Adalet Bakanı Sn. Bekir Bozdağ; Anayasa Mahkemesi Başkanı Sn. Prof. Zühtü Arslan; Türkiye Kamu Başdenetçisi Sn. Nihat Ömeroğlu ve diğer kamu denetçileri; Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Sn. Mustafa Yeneroğlu; Türkiye İnsan Hakları Kurumu Başkanı Sn. Hikmet Tülen; ve Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyeleri dahil olmak üzere ulusal makamların temsilcileriyle görüşmelerde bulunmuştur. Komiser, Diyarbakır'da, Vali Sn. Hüseyin Aksoy, çok sayıda savcı ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Eş Başkanları Sn. Gülten Kışanak ve Sn. Fırat Anlı ile bir araya gelmiştir. Komiser ayrıca Diyarbakır Barosu Başkanı Sn. Tahir Elçi'nin öldürüldüğü yeri ziyaret etmiş ve arkada kalan eşine başsağlığında bulunmuştur.
3. Komiser, güneydoğu bölgesindeki bazı baroların temsilcileriyle ve Türkiye Barolar Birliği Başkanı Sn. Metin Feyzioğlu ile görüşmeler yapmıştır. Komiser, ayrıca, hakim ve savcılarını temsil eden iki derneğin temsilcileriyle buluşmuştur. Komiserin ziyareti, insan hakları üzerine çalışan çok sayıda sivil toplum örgütü, çeşitli gazeteciler, akademisyenler ve hukukçular da dahil olmak üzere sivil toplum temsilcileriyle yapılan birçok görüşmeyi de kapsamıştır.
4. 15 Temmuz'da Türkiye'de darbe girişimi gerçekleştiğinde Komiser bu ziyaretin raporunu hazırlamaktaydı. Bu darbe girişiminin ardından Türkiye'deki demokratik güçlerle dayanışmasını bizzat ifade etmek ve hem Türkiye'de ilan edilen olağanüstü halin insan haklarına etkileri hem de Nisan ziyareti esnasında incelemiş olduğu meseleler hakkında güncel bilgileri almak üzere 27-29 Eylül tarihleri arasında ikinci bir ziyaret için Türkiye'ye dönmüştür (bkz. Komiser'in 27-29 Eylül tarihleri arasında Ankara'ya yaptığı ziyareti takiben hazırlanan memorandum).¹
5. Komiser, her iki ziyaretin organizasyonunda ve bunların bağımsız ve etkili bir şekilde gerçekleşmelerinde sağladıkları yardımlardan ötürü Strazburg ve Ankara'daki Türk makamlarına teşekkürlerini sunar. Bilgilerini ve görüşlerini kendisiyle paylaştıkları için sivil toplumdaki ve ulusal makamlardan bir araya geldiği herkese teşekkürlerini iletir.
6. İşbu memorandum, özel olarak, Temmuz 2015'den bu yana Türkiye'nin güneydoğusundaki sokağa çıkma yasaklarının ve terörle mücadele operasyonlarının insan haklarına etkilerini konu almaktadır. Komiser, Türkiye'nin güneydoğusundaki terörle mücadele ile ilgili Türkiye'deki mevzuatın bütün yönlerini ve uygulamaları ayrıntılarıyla kapsayan genel bir bakış sunmak gayretinde olmadığını vurgulamak ister. Bilhassa, Komiser'in ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü üzerine ayrı bir memorandumda ele almayı planladığı Türkiye'nin terörle mücadele çerçevesinin ifade özgürlüğü üzerindeki etkileri, işbu memorandumun kapsamı dışında kalmaktadır. Bu memorandum, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bölgeden seçilen üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına ilişkin meseleleri de, ki bu Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi ve Venedik

¹ Türkiye'de Olağanüstü Hal Kapsamında Alınan Tedbirlerin İnsan Haklarına Etkilerine İlişkin Memorandum, Nils Muižnieks, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri, [CommDH\(2016\)35](#), 7 Ekim 2016.

Komisyonu'nun yakından takip etmekte olduğu bir meseledir², incelememektedir. İşbu memorandum, Komiser tarafından yukarıda bahsi geçen olağanüstü hal tedbirlerine dair memorandumda incelenmiş bulunan, seçilmiş yerel temsilcilerin görevden alınmaları ve yerlerine Türk hükümeti tarafından atama yapılması meselesine de temas etmemektedir.

7. Bu memorandum, kısa bir girişi takiben, birinci kısmında (I), hem sokağa çıkma yasaklarının hem terörle mücadele operasyonlarının yasallığı ve orantılılığı dahil olmak üzere, sokağa çıkma yasaklarının Türkiye'nin güneydoğusundaki uygulamasını gözden geçirmektedir. Ardından, ikinci kısım (II), doğrudan sokağa çıkma yasaklarının bir sonucu olarak ortaya çıkanlar ile güvenlik güçlerinin tutumlarına bağlı ağır insan hakları ihlalleri iddiaları da dahil olmak üzere, güneydoğudaki sokağa çıkma yasaklarının ve son terörle mücadele operasyonlarının neden olduğu insan hakları ihlallerini incelemektedir. Üçüncü kısım (III), önce Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ("AİHS")'nden doğan ilkeler ve standartlara, ardından Türkiye'deki sistemin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ("AİHM" veya "Mahkeme") ile Komiser tarafından saptanmış olan eksikliklerine ve son olarak da, sokağa çıkma yasakları ve terörle mücadele operasyonlarıyla ilgili soruşturmanın etkililiği konusundaki belirli bulgulara dayanarak etkili soruşturmalar yapma ihtiyacı ile cezasızlık riskini incelemektedir. Dördüncü kısım (IV) telafi yolları ve tazminat gereğini ele almakta olup, bu kısmı Komiser'in vardığı sonuçlar ve tavsiyeleri takip etmektedir. Aksi açıkça belirtilmedikçe, işbu memorandumda yer verilen bilgiler Komiser'in Nisan ayındaki ziyareti sırasında elde edilmiştir.

Giriş

8. Komiser, terörün ve PKK'nın da dahil olduğu terör örgütlerinin Türk toplumu için arz ettiği çok ciddi tehlikenin ve Türk devletinin bu tehlike ile mücadele etme yükümlülüğünün tamamıyla farkındadır. Komiser, 1987 ve 2002 yılları arasında Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda birçok yerde olağanüstü hal ilan edilmesi³ ile ayırt edilen ve geride on binlerce ölü ve yaralı, tahmini bir milyon yerinden edilmiş kişi ve AİHM'in terörle mücadele operasyonları bağlamında Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni ihlal ettiğine hükmettiği çok sayıda davayı bırakmış olan Kürt ayrılıkçılar ve Türk güvenlik güçleri arasındaki silahlı çatışmaların mirasının da bilincindedir.
9. Bu son derece zorlu mirasın yarattığı hassasiyetin farkında olan Komiser, 2013 tarihli raporunda Türk hükümeti tarafından Aralık 2012'de ilan edilen, Türkiye'nin güneydoğusunda şiddeti sona erdirmeyi hedefleyen ve "çözüm süreci" olarak adlandırılan süreç hakkında yorumlarını paylaşmıştı. Bu çerçevede Komiser, özellikle Akil İnsanlar tarafından sivil toplum ile yürütülen istişareleri memnuniyetle karşılamış; Türk makamlarını bu istişarelerin Türkiye'nin insan hakları politikasına ne yönde etki ettiğini göstermeye teşvik etmişti.⁴
10. Komiser, güneydoğudaki durumu normalleştirmek için yol haritası da içeren bir anlaşmaya varılmış olduğuna dair haberlere rağmen bu süreçten 2015 ilkbaharında vazgeçtiğini kaydeder. Komiser, Temmuz 2015'den itibaren PKK ile çatışmaların yeniden başlamasını takiben Türkiye'nin güneydoğusunda şiddetin tırmanışını, ve Türkiye'nin başka bölgelerinde de PKK veya PKK'ya bağlı örgütler veya DAESH (İŞİD) tarafından üstlenilen çok sayıda terör saldırısını giderek artan bir endişe ile gözlemlemiştir. Komiser, bir kez daha, açık ve kesin bir dille bütün terör eylemlerini, Türk vatandaşları ile Türk devletini hedef alan her türlü şiddeti kınar; bu saldırılarda hayatlarını kaybedenlerin ailelerine başsağlığı diler; yaralılardan, ayrıca uğranılan maddi zararlardan ötürü müteessir olduğunu ifade eder.
11. Komiser, terörün kendisinin temel bir insan hakkı ihlali olduğunun, bununla birlikte, devletin terörle mücadelesinin insan haklarına saygılı olmak ve hukuk devleti sınırları içinde kalmak zorunda olduğunun altını çizmek ister. Özellikle AİHS ve AİHM içtihadından kaynaklanan yerleşik insan hakları ölçülerine uygun mücadele politikaları, teröristlerin yok etmeye çalıştığı değerleri muhafaza eder, potansiyel taraftarları arasında radikalleşmeye verilen desteği zayıflatır ve kamuoyunun hukukun üstünlüğüne duyduğu güveni güçlendirir. İnsan hakları kültürü, hakiki ve

² Bakınız (bkz.) Türkiye Anayasası'nın 83. maddesi ikinci paragrafının (yasama dokunulmazlığı) askıya alınmasına dair Venedik Komisyonu Görüşü No. 858/2016, [CDL-AD\(2016\)027](#), 14 Ekim 2016. Görüş, dikkat çekici olarak, 12 Nisan 2016 tarihli anayasa değişikliğini "anayasa değişikliği usulünün kötüye kullanılması" teşkil ettiği sonucuna varmıştır.

³ Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Alvaro Gil-Robles, 11-12 Haziran 2003 tarihleri arasındaki Türkiye ziyareti müteakiben hazırladığı rapor, [CommDH\(2003\)15](#), paragraflar 215-235.

⁴ Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Nils Muižnieks, 1-5 Temmuz 2013 tarihleri arasındaki Türkiye ziyareti müteakiben hazırladığı rapor, [CommDH\(2013\)24](#), 26 Kasım 2013.

kalıcı bir güvenliği geliştirir. Buna karşın, insan haklarına ve demokratik değerlere ters düşen tutumlar, sadece Avrupa Konseyi üye devletlerinin uluslararası yükümlülüklerine aykırı olmakla kalmayıp aynı zamanda aşırılığın yayılmasına katkıda bulunur⁵; kısa vadede güvenliğin sağlandığı yanılsamasına rağmen uzun vadede terör örgütlerinin amaçlarına hizmet eder.

12. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin de ifade ettiği gibi, yerleşik insan hakları standartlarına uygun olmak için, "terörle mücadele için devlet tarafından alınan bütün tedbirler hukuka uygun olmak zorundadır" ve "bir tedbir insan haklarını sınırlandırıyor, sınırlamalar olabildiğince açık bir şekilde tanımlanmalı ve güdülen amaç için gerekli ve o amaç ile orantılı olmalıdır".⁶ Bu ilkeler Komiser'in Temmuz 2015'den itibaren Türkiye'nin güneydoğusunu etkileyen yeni şiddet ve çatışma dalgasına dair aşağıdaki yorumlarına ve gözlemlerine temel teşkil etmiştir.

1. Türkiye'nin güneydoğusunda sokağa çıkma yasakları uygulaması

13. Yukarıda belirtildiği üzere, 2015 yazından itibaren, silahlı terörist gruplar ve Türk güvenlik güçleri arasındaki Türkiye'nin güneydoğusundaki başlıca şehirleri içine alan çatışmalarda bir tırmanış söz konusu olmuştur. Komiser, Türkiye'nin güneydoğusunda güvenlik bakımından kötüleşen, özellikle hendeklerin kazılması ve bazı mahallelere tahkim edilen barikatların kurulması şeklinde ortaya çıkan duruma Türk hükümetinin verdiği karşılığın en belirgin unsurunun Ağustos 2015'den itibaren kent merkezlerinde sokağa çıkma yasakları ilan etmek olduğunu gözlemler. Her ne kadar bu sokağa çıkma yasakları ilk başta daha kısa süreler için ve görece olarak sınırlı alanlarda ilan edilse de, süreleri, kapsamı ve yoğunlukları kısa zaman içinde ve ciddi anlamda artmıştır.
14. 11 Eylül 2015'te Komiser, Cizre'de 4 Eylül'de ilan edilmiş olan süresiz sokağa çıkma yasağına karşılık, güvenlik güçlerince sivillere yönelik orantısız güç kullanıldığına dair haberlerin arasında, kamusal hayatın, sağlık ve iletişim gibi asli hizmetlerin ciddi biçimde kesintiye uğradığı, kente giriş ve çıkışların engellenmiş olduğu yönündeki bilgilere ilişkin endişelerini ifade eden bir açıklama yayımladı.⁷ Daha bu açıklamasında Komiser, terörle mücadele operasyonları için meşru sebepler olduğu halde dahi, bunların yasalık ve orantılılık bakımından uluslararası insan hakları standartları ışığında sıkı bir denetime tabi tutulmaları gerektiğini vurgulamıştı. Komiser, ayrıca, bağımsız gözlemcilerin, bilhassa ulusal insan hakları kuruluşlarının bölgeye erişimlerinin sağlanması çağrısında bulunmuştu.
15. 18 Kasım 2015'te Komiser, Diyarbakır Silvan'da 12 gün süren gece gündüz aralıksız sokağa çıkma yasağının (Ağustos 2015'ten beri beşinci sokağa çıkma yasağı) kaldırılmasını takiben başka bir açıklama daha yayımladı. Burada, bütün bir ilçede veya şehirde ikinci bir emre kadar sınırsız süreli aralıksız sokağa çıkma yasaklarının uygulanmasının, sayıca çok önemli bir nüfusun en temel insan haklarının kitlesel olarak sınırlandırılması anlamına geldiğini ifade etti. Ayrıca, Ağustos'tan beri sokağa çıkma yasaklarının Türkiye'nin güneydoğusunda sık ve yaygın uygulanmasının orantılılık ve demokratik bir toplumda gerekli olma kriterlerini yerine getirir görünmediğini belirterek, Türk makamlarını bu uygulamayı gözden geçirmeye ve gelecekteki terörle mücadele operasyonlarının kapsam itibarıyla daha sınırlı ve kamusal hayatta yaşanan aksamanın güdülen amaçlarla mutlak surette orantılı olacağını temin etmeye acilen davet etti.⁸
16. Ne yazık ki, bu açıklamayı takip eden aylarda bu uygulama artarak devam etti. İçişleri Bakanlığı'ndan alınan 21 Ekim 2016 tarihli resmi bilgi 9 ilin 32 ilçesinde 69 sokağa çıkma yasağına gönderme yapmaktadır. Komiser, bu sokağa çıkma yasaklarının (21 Ekim itibarıyla hala yürürlükte olan daha sınırlı sokağa çıkma yasaklarına dönüştürülmeden önce) 24 saatten kısa olanlardan gece gündüz aralıksız olmak üzere mesela Cizre'de ve Yüksekova'da 79 güne, Şırnak'ta 81 güne veya Nusaybin'de⁹ 134 güne kadar çıkan süreler arasında değiştiğini gözlemler. Gece sokağa çıkma yasakları, Şırnak, Cizre, Silopi ve İdil (Şırnak'a bağlı), Yüksekova

⁵ Bkz. Komiser'in Terörle Mücadele ve İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Görüş Belgesi, [CommDH/PositionPaper\(2015\)1](#), 5 Haziran 2015.

⁶ Bkz. 11 Temmuz 2002'de Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilen Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin İnsan Hakları ve Terörle Mücadeleyle İlişkin Kılavuz İlkeleri, [CM/Del/Dec\(2002\)804/4.3-APP3](#).

⁷ Bkz. Komiser'in 11 Eylül 2015'te yayımlanan "Türkiye bağımsız gözlemcilerin Cizre'ye derhal erişimini temin etmelidir" ("[Turkey should ensure immediate access to Cizre by independent observers](#)") başlıklı açıklaması.

⁸ Bkz. Komiser'in 18 Kasım 2015'te yayımlanan "Türkiye terörle mücadelede insan haklarının korunmasını temin etmelidir" ("[Turkey should ensure the protection of human rights in the fight against terrorism](#)") başlıklı açıklaması.

⁹ Resmi bilgi ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın "16 Ağustos 2015 ve 16 Ağustos 2016 tarihleri arasında sokağa çıkma yasakları ve yaşamını yitiren siviller" başlıklı [raporu](#), 21 Ağustos 2016.

(Hakkari'ye bağlı), Sur, Lice, Hani, Hazro ve Kocaköy (Diyarbakır'a bağlı), ve Nusaybin (Mardin'e bağlı) halen devam etmekteydi. Terörle mücadele operasyonları sona ermiş olmasına rağmen, 10 aydan fazla bir zaman sonra, gece gündüz aralıksız sokağa çıkma yasağı Sur'un bir mahallesinde 11 Aralık 2015'ten beri devam ediyordu.

17. Sokağa çıkma yasaklarının uygulanması son derece ciddi insan hakları meseleleri doğurur. Bunların en önemlisi, yasakların Türkiye'nin uluslararası insan hakları yükümlülüklerine uygunluğunu belirleyecek olan iki esas kriter, yasallık ve orantılılıktır. 15 Temmuz 2016 sonrasında kadar geçen zaman içinde Türkiye resmi olarak AİHS'i askıya almadığı için; ki bu dönem en uzun sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı ve en ağır operasyonların yapıldığı dönemdir, bu tarihe kadar Türkiye'nin AİHS altındaki negatif veya pozitif yükümlülüklerine (esasa veya usule ilişkin) aykırı hareket etmesi kabul edilemez.

1.1 Sokağa çıkma yasaklarının yasallığı

18. Türk hukuk sistemi sokağa çıkma yasaklarını, çerçevesi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda çizilen olağanüstü hal ve sıkıyönetim bağlamında düzenlemektedir. Olağanüstü hal ve sıkıyönetime ilişkin kanunlar sokağa çıkma yasaklarına sarıh olarak atıf yapan hükümler içermektedir. Bununla birlikte, Komiser, söz konusu zaman zarfında yürürlüğe konan sokağa çıkma yasaklarının hiçbirinin hukuki temel olarak işbu hükümlere dayanmadığını not düşer. Bilakis bunların hepsi, etkilenen bölgelerdeki valiler ve kaymakamlar tarafından İl İdaresi Kanunu'na¹⁰ göre alınan idari kararlara dayandırılmıştır. Bu kanun, valilere (madde 11.a) ve kaymakamlara (madde 32.b), "suç işlenmesini önlemek, kamu düzen ve güvenliğini korumak için gereken tedbirleri" alma yetkisi vermektedir. İşbu kanun, sokağa çıkma yasaklarına sarıh bir atıf yapmamaktadır.
19. Ziyaretinin ardından Komiser, söz konusu sokağa çıkma yasaklarının hukukiliği hakkındaki ciddi şüphelerini zaten ifade etmişti. O tarihte mesele hala, Venedik Komisyonu, Türkiye Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından incelenecekti. Komiser, "sokağa çıkma yasağı kelimesinin dahi geçmediği bir kanuna dayanan idari bir kararın, temel insan haklarını bu şekilde kökten, çok büyük bir nüfus bakımından ve aylarca sınırlamak için çok zayıf bir temel teşkil ettiğini" vurgulamıştı.¹¹
20. Komiser, Türk Anayasa Mahkemesi'nin sokağa çıkma yasaklarından birine ilişkin ihtiyati tedbir talebini değerlendirirken "Valiliğin [...] sokağa çıkma yasağı ilan etmesinin temelsiz olduğu söylenemez" sonucuna vardığını kaydeder.¹² Anayasa Mahkemesi Başkanı Komiser'i, Anayasa Mahkemesi'nin yasallık ve orantılılık testlerini soyut olarak uygulayamayacağı ve sokağa çıkma yasaklarının ilgili başvurular esastan incelenirken bu iki ilkeye göre değerlendirileceği konusunda bilgilendirmiştir. Bu aydınlatıcı açıklamaya rağmen, Komiser, kendisine bu iddiayı dile getiren Adalet Bakanı da dahil olmak üzere Türkiye'deki birçok kişinin, yukarıda bahsi geçen karardan Anayasa Mahkemesi'nin sokağa çıkma yasaklarının yeterli hukuki dayanağı olduğunu teyit ettiği sonucunu çıkardıklarını gözlemler.
21. Komiser, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Denetim Komisyonu'nun talebi üzerine, Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu (Venedik Komisyonu)'nun bu soruyu incelediğini ve 13 Haziran 2016'da söz konusu sokağa çıkma yasaklarını düzenleyen hukuki çerçeve hakkında bir görüş kabul ettiğini göz önüne almaktadır. Görüşü için Venedik Komisyonu, Türk hukuk sistemini ve İl İdaresi Kanunu'nu dayanak alma uygulamasının yerel halk açısından zaten yeterli hukuk güvenliği sağladığı da dahil olmak üzere Türk makamlarının Anayasa'daki hukuki dayanağa başvurmama tercihlerine ilişkin beyanlarını en ince ayrıntısına kadar incelemiştir. Bu tezleri kabul etmeyen Venedik Komisyonu, ne söz konusu idari kararların ne de İl İdaresi Kanunu'nun "Türkiye Anayasası'nda koruma altına alınan ve başta AİHS ve içtihadı olmak üzere Türkiye'nin temel haklar alanında uluslararası yükümlülüklerinden doğan yasallık şartlarını" karşıladığı sonucuna varmıştır.¹³ Ayrıca, Venedik Komisyonu, bu durumu düzeltmek için bazı önlemler tavsiye ederek

¹⁰ 10 Haziran 1949 tarihli Kanun No. 5442.

¹¹ Bkz. 14 Nisan 2016'da yayımlanan Komiser'in [basın bildirisi](#).

¹² Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi Kararı, *Mehmet Girasun ve Ömer Elçi* (Başvuru no: 2015/15266), 11 Eylül 2015, paragraf 14.

¹³ Venedik Komisyonu, Sokağa Çıkma Yasaklarının Hukuki Çerçevesi Hakkında, Görüş No. 842/2016, [CDL-AD\(2016\)010](#), 13 Haziran 2016, paragraf 99.

Türkiye’de sokağa çıkma yasaklarına uygulanan (en son sokağa çıkma yasaklarında kullanılmamış olan) yasal çerçevede dahi başka önemli eksiklikler saptamıştır.

22. Bu görüşün ardından, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Türkiye’ye “kendi yasalarına uyma ve bu konudaki Venedik Komisyonu görüşü doğrultusunda yasal çerçevesinde değişiklik yapma” çağrısında bulunmuştur.¹⁴
23. Komiser, sokağa çıkma yasaklarını çevreleyen uygulamanın AİHS ve AİHM içtihadı anlamında “yasayla öngörülmemiş” addedilemeyeceği konusunda Venedik Komisyonu ile tamamen hemfikiridir. Bunun önemli sonucu şudur: AİHS’nin çeşitli maddeleri altında korunan insan haklarından yararlanılmasına sokağa çıkma yasakları nedeniyle getirilen sınırlamalar otomatik olarak insan hakkı ihlali sayılabilir.

1.2 Sokağa çıkma yasaklarının ve terörle mücadele operasyonlarının orantılılığı

24. Komiser, bu süre zarfında meydana gelmiş olan insan hakları ihlallerinin boyutunu değerlendirebilmek için dikkate alınması gereken bir diğer önemli unsurun sokağa çıkma yasaklarının ve bağlantılı terörle mücadele operasyonlarının orantılılığı olduğu görüşündedir. Özellikle, ölümcül güç kullanılan operasyonları yürütürken mercilerin uyması gereken önemli bir ilke, operasyonları, mümkün olduğunca ölümcül güç kullanımını ve can kayıplarını asgariye indirecek şekilde planlamak ve denetlemek ve sivil halkın yaşamlarına gereken özeni göstererek araçlar ile yöntemlerin seçiminde alınabilecek bütün önlemleri almaktır.¹⁵
25. Komiser açısından, Türk makamlarının söz konusu operasyonlarda son derece tehlikeli ve öngörülemeyen bir vaziyette karşı karşıya olduğu açıktır. Yetkililer tarafından gösterilen fotoğraflar, görgü tanıklarının tutarlı aktarımları, terörist milis güçler tarafından, tahkim edilmiş barikatlar, hendekler, bubi tuzakları, binalar arası tüneller ve geçitleri de içeren gelişmiş şehir gerilla savaşı taktikleri uygulandığına işaret etmektedir. Komiser, bu grupların çocukları bilfiil aralarına katmaya gayret ettikleri yönündeki bilgilerden son derece rahatsız olmuştur. Türk makamları Komiser’e, operasyonlar sırasında 4 416 ateşli silah ve neredeyse 50 ton patlayıcı ele geçirmiş olduklarını iletmıştır. Bu da, terör tehdidinin şiddetini doğrulamaktadır. Komiser, bilhassa, Eylül 2016’daki ziyareti esnasında İçişleri Bakanlığı Müsteşarı tarafından sağlanan resmi rakamlara göre, operasyonlar sırasında 198 güvenlik gücü mensubunun hayatını kaybetmiş ve 1 762’sinin ise yaralanmış olmasını büyük esefle karşılamıştır.
26. Komiser, operasyonların esas olarak polis operasyonları olarak başladığını, ancak geçen süre içinde ordunun giderek daha fazla dahil olmasıyla özellik arz eden polis/asker ortak operasyonlarına dönüştüğünü anlamaktadır.
27. Çok büyük bir nüfusun sokağa çıkma yasakları ve terörle mücadele operasyonlarından etkilendiği noktasında şüphe yoktur. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından alıntılanan rakamlara göre, şehir merkezlerindeki en son nüfus sayımlarına dayanıldığında 1.6 milyon kişi sokağa çıkma yasaklarından etkilenmiş ve en az 355 000 kişi yerinden edilmiştir.¹⁶ 20 Mayıs 2016’da Komiser’e verilen resmi bilgilere göre, etkilenen 22 ilçenin yedisinde (Şırnak Merkez, Cizre, Silopi ve İdil; Diyarbakır Sur; Mardin Nusaybin; ve Hakkari Yüksekova) yerinden edilen kişilerin toplam sayısına dair resmi rakam, toplam 590 083 nüfus içerisinde 280 500 idi.
28. Eylül 2016’da İçişleri Bakanlığı Müsteşarı tarafından verilen bilgiye göre, emniyet kayıtlarında etkisiz hale getirilen terörist sayısı 3 566’dır. Ekim 2016’da İçişleri Bakanı tarafından sağlanan resmi rakamlara göre, polisin yetki alanına giren yerlerde 873 terörist öldürüldü, 196’sı yaralandı, ve 718’i teslim oldu veya canlı olarak ele geçirildi. Jandarmanın yetki alanında ise bu rakamlar 358, 19 ve 721’dir. Komiser, bu rakamlar ile, etkilenen ve yerinden edilen sivil kişilerin sayısı arasındaki, operasyonların orantılılığı hakkında ciddi şüphe uyandıran büyük farka dikkat çekmek zorundadır. Örneğin, Sur’la ilgili resmi rakamlara göre, “etkisiz hale getirilen” 50 terörist için 22 000 kişi yerinden edilmiştir; bu 1’e 440’lık bir orandır.

¹⁴ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Türkiye’de Demokratik Kurumların İşleyişi Hakkında Tavsiye Kararı, [Resolution 2121 \(2016\)](#), 22 Haziran 2016, paragraf 11.

¹⁵ Bkz. örneğin, *Ergi/Türkiye*, 28 Temmuz 1998, ve *Finogenov ve Diğerleri/Rusya*, 20 Aralık 2011.

¹⁶ [Resolution 2121 \(2016\)](#), *op. cit.*, paragraf 10.

29. Tahribatın çok büyük olduğu noktasında da şüphe yoktur. Örneğin Komiser, Diyarbakır'ın Sur ilçesinde bir sokaktaki tahribata Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi'nin öldürüldüğü noktadan tanık olmuştur: o sokaktaki bütün binalar, istisnasız olarak, moloz yığını halinde yerle bir olmuştur. Komiser, buranın, sokağa çıkma yasaklarına maruz kalan Sur'daki diğer birçok mahalleden yalnızca biri olduğunu anlamaktadır. Diyarbakır Valisi, Sur'daki altı mahalledeki evlerin % 50'sinin bütünüyle oturulamaz hale gelmiş olduğu ve ayrıca % 25'inin de hasar görmüş olduğu tahmininde bulundu. İnsan Hakları İzleme Örgütü, Cizre'nin Cudi ve Sur ilçelerinde benzer tahribat boyutlarını gösteren uydu görüntüleri ortaya çıkarmıştır.¹⁷
30. Yazılı kanıtlarla ve video görüntüleriyle desteklenen çok sayıda güvenilir rapora göre, Türk güvenlik güçleri bazı hallerde, top ve havan ateşi ile tankların ve ağır makinalı silahların kullanılması da dahil olmak üzere ağır silahlar kullanmıştır. Bu, tahribatın Komiser'in tanıklık ettiği boyutu ile uyum arz etmektedir. Özellikle İdil ve Nusaybin ilçelerinde, video görüntüleriyle desteklenen bir takım hava bombardımanı iddiaları da mevcuttur.
31. Komiserlik Ofisi'ne 20 Mayıs 2016'da gönderilen yazılı bilgi notunda Türk makamları, sokağa çıkma yasakları ilan edilmesinin ve operasyonların arkasında yatan sebepleri şu şekilde özetlemiştir:
- "bubi tuzaklı hendek ve barikatların temizlenmesi;
  - teröristlerin önüne geçilmesi, kamu düzeninin ve güvenliğinin sağlanması;
  - operasyonlar sırasında teröristler ve vatandaşlar arasında ayırım yapılması;
  - sivil vatandaşların terör örgütü tarafından yerleştirilen bombalı tuzaklardan zarar görmelerinin ve canlı kalkan olarak kullanılmalarının önlenmesi;
  - çatışmaların vatandaşlar üzerindeki etkisinin asgariye indirilmesi".
32. Komiser, özellikle son üç sebeple ilgili olarak en uygun cevabın nasıl sokağa çıkma yasakları olarak düşünülmüş olduğunu anlamakta zorlanmaktadır. Komiser, bilhassa, İçişleri ve Adalet Bakanları'nın ayrıca Diyarbakır Valisi'nin, vatandaşların etkilenecek bölgeleri boşaltabilmesi amacıyla sokağa çıkma yasaklarının birçok durumda önceden ilan edildiği veya operasyonların sokağa çıkma yasağı ilan edildikten sonra gecikme ile başladığı şeklindeki beyanları karşısında şaşkınlığa uğramıştır. Komiser, ayrıca, yetkililerin sokağa çıkma yasağı sırasında insanların evlerini tahliye etmesini normal karşıladığı, hatta insanların buna teşvik edildikleri veya bunun için yetkililer tarafından yardım edildikleri birçok olay hakkında duyum almıştır: örneğin Diyarbakır Valisi, sivil nüfusun % 95'inin operasyonun sonlarına doğru Sur'u terk etmiş oldukları tahminini yapmıştır.
33. Aynı zamanda, aksi halde yeni bombalar yerleştirecekleri ve sivilleri canlı kalkan olarak kullanacakları ileri sürülen teröristlerin çatışma alanlarına giriş ve çıkışlarını önlemek için sokağa çıkma yasaklarının kesintisiz gece gündüz aralıksız devam ettiği ifade edilmiştir. Komiser bunun yanı sıra, bazı hallerde, sokağa çıkma yasağının resmen ilan edilmesinden dahi önce, öğretmenlerin kendilerini söz konusu ilçeleri terk etmeye çağıran mesajlar aldıklarının yaygın olarak bildirildiğini kaydetmek durumundadır.
34. Bu ifadeler Komiser'e tamamıyla çelişik gelmektedir: şayet bu bölgelerin tahliyesi arzu ediliyorsa, kişileri idari para cezası ve/veya cezai yaptırım ile karşı karşıya kalma riskiyle evlerini terk etmekten bilfiil alıkoyan sokağa çıkma yasağı bu amaç için uygun bir tedbir sayılamaz. Komiser açısından görünen odur ki: sivil halka zarar gelmeden bu bölgelerden hendeklerin, barikatların kaldırılması ve teröristlerin çıkarılması hedefi bakımından, operasyonlar öncesinde bir tahliye emriyle sivil nüfusun tahliye edilerek insani ihtiyaçlarının karşılanması için bütün sorumluluğun üstlenilmesi bu amaçlarla çok daha fazla örtüşebilirdi. Kimi hallerde üç aydan fazla devam etmiş olan sokağa çıkma yasaklarının süreleri; ayrıca, sınırsız süreli ve bir sonraki emre kadar devam ettiklerinden yerel nüfusun bunların ne kadar süreceğini bilme imkanlarının hiçbir şekilde bulunmadığı nazara alındığında, bu, daha da geçerlilik kazanmaktadır.
35. Komiser, bu nedenle, zaten ciddi bir terör tehdidi ile karşı karşıya kalan sivillerin çelişkili talimatlara maruz bırakıldıkları ve tam da en çok ihtiyaç duyulduğu zaman ilgili makamların açık

¹⁷ Bkz. İnsan Hakları İzleme Örgütü [raporu](#) "Türkiye: Devlet Güneydoğu'daki Ölümün Soruşturulmasını Engelliyor", 11 Temmuz 2016.

ve şüpheye yer bırakmayan rehberliği olmaksızın muazzam zor tercihler yapmak durumunda kaldıkları sonucuna varmak zorundadır.

36. İlaveten, Komiser, yetkililerin, vatandaşların ihtiyaçlarını karşılamak için sokağa çıkma yasağını delegeceklerini varsayan, sokağa çıkma yasağı olan bölgelerde eczane, süpermarket ve fırın gibi yerlerin açık kalmasını temin etmek amacıyla önlem aldıkları iddiası karşısında hayrete düşmüştür. Her durumda Komiser, sokağa çıkma yasağının uygulandığı alanlarda bu kadar uzun süre kalan sivillerin hukuku çiğnemeye ve temel ihtiyaçları için düzenli olarak evlerinden ayrılmaya mecbur bırakılmadan nasıl hayatta kalabileceklerini tahayyül edememektedir.
37. Güvenlik güçleri tarafından yasağı delen sivillere yönelik güç kullanıldığı yönündeki ciddi iddialar bir kenara bırakılsa bile, yoğun çatışmalar devam ettiğinden ve insanlar hem terörist ateşi hem de güvenlik güçlerinin tali zayıtı olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarından, bu belirsizlik bilhassa ürkütücüdür. Diyarbakır Valisi, Komiser'e, Sur'da yetkililerin 2 100 paket gıda ve 11 000 somun ekmek dağıttığını ifade etmiş olsa da; 11 Aralık 2015'de başlayan ve terörle mücadele operasyonları 9 Mart 2016 tarihinde sona erdikten sonra bile devam eden gece gündüz aralıksız sokağa çıkma yasağı sırasında tahmini olarak 2 000'e yakın sivilin yasak bölgesinde kalmış olduğu dikkate alındığında, bu rakamlar yetersiz görünmektedir.
38. Son olarak, yetkililer operasyonların son derece dikkatli bir şekilde sivil zayıtı asgariye indirecek şekilde yürütüldüğüne dair her türlü güvenceyi vermişlerdir. Öte yandan, Komiser, bu alanların bir kısmındaki tahribatın boyutunun, çatışmaların çok yoğun yaşandığını açıkça ortaya koyduğu ve Türk güvenlik güçleri tarafından ağır silahlar kullanıldığı haberlerine inandırıcılık kazandırdığı kanaatindedir. Açık uçlu, gece gündüz aralıksız devam eden sokağa çıkma yasakları söz konusu nüfusun hareket özgürlüğünü bilfiil askıya almışken, böyle bir uygulamanın böylesi geniş bir sivil nüfusun bulunduğu yoğun kentsel alanlarla bağdaştırılması mümkün değildir.
39. Komiser, Türk makamlarının operasyonlardan etkilenenler için gıda tedariki çabalarını kabul etmektedir: Mayıs 2016'da verilen resmi bilgiye göre, yetkililer 39 milyon TL (yaklaşık 11.6 milyon avro) tutarında finansal yardımda, 39 340 paket gıda, 11 000 somun ekmek, 9 750 battaniye, bir kamyon giyecek yardımında, ayrıca Türkiye İş Kurumu üzerinden 3 000 iş desteğinde bulunmuştur. Diyarbakır Valisi, Komiser'i, valiliğin ebeveynlere çocuklarını yeni okullara nakletmede ve onların ulaşımında yardımcı olduğu konusunda ayrıca bilgilendirmiştir.
40. Komiser, bu yardım çabasını takdirle karşılamakla birlikte belli bir koordinasyon olmaksızın münferiden örgütlendiği izlenimini edinmiştir. Bu rakamlar, operasyonların ölçeği ile yerel halkın yaşamının uğradığı sekte düşünüldüğünde, tamamıyla yetersiz kalmaktadır. Bunun sonucunda halk kendi imkanlarıyla baş başa bırakılmış veya akrabalarının yardımına muhtaç kalmıştır. Bu; sokağa çıkma yasaklarının açık uçlu olduğu ve operasyonların ekseriyetle ordu tarafından yürütülür hale geldiği olgularıyla birlikte ele alındığında Komiser'e, yetkililerin teröristlerin direnişinin boyutunu ve operasyonların süresini isabetli bir biçimde öngöremediklerini, bu nedenle sivillerin üzerindeki etkileri asgariye indirecek uygun önlemleri almayı başaramadıkları izlenimini vermektedir.
41. Bu şartlar altında, Komiser, sokağa çıkma yasaklarının ve onlara eşlik eden terörle mücadele operasyonlarının güdülen amaçlar ile orantılı olduklarını kabul edemez.

2. Güneydoğudaki sokağa çıkma yasakları ve son terörle mücadele operasyonlarının yol açtığı insan hakları ihlalleri

42. Yukarıda tanımlandığı gibi, sokağa çıkma yasağı uygulaması, ilgili şehirlerde çok sayıda kişinin insan haklarından yararlanmasına doğrudan etki etmiştir. Yukarıda bahsi geçen görüşünde Venedik Komisyonu şunu belirtmişti: "sokağa çıkma yasağının etki edeceği haklar ve özgürlükler listesinin uzunluğu yasağın uygulandığı somut bağlama göre değişiklik gösterebilir", bu kişinin özgürlük ve güvenlik hakkını (AIHS madde 5); özel ve aile hayatına saygı hakkını (madde 8); toplantı ve dernek kurma özgürlüğünü (madde 11); din özgürlüğünü (madde 9); bilgi alma ve verme özgürlüğünü (madde 10); mal mülk dokunulmazlığını (Protokol No. 1, madde 1); eğitim

hakkını (Protokol No. 1, madde 2); veya işkence, insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağını (madde 3), ayrıca yaşam ve vücut bütünlüğü hakkını (madde 2) kapsayabilir.¹⁸

43. Sokağa çıkma yasakları genellikle olağanüstü haller ile ilişkilendirilse de ve normalde süre bakımından sınırlı olsalar da (günlük belli saatler), Türk makamlarınca yürürlüğe konan sokağa çıkma yasakları, yukarıda belirtildiği gibi, olağan zamanda yürürlüğe konmuş ve sınırsız süreli olmuş, gece gündüz yirmi dört saat aralıksız, haftalar boyu ve hatta aylar boyu kesintisiz sürmüş ve ciddi nüfusa sahip kent merkezlerini etkilemiştir. Komiser'in tecrübesine göre bu eşi benzeri olmayan bir uygulamadır. AİHM içtihadında da böyle bir uygulamanın izine rastlanmamıştır. Hakikaten, sokağa çıkma yasağının bundan daha ağır bir uygulamasını tahayyül etmek zordur. Bu nedenle söz konusu sokağa çıkma yasaklarının Venedik Komisyonu tarafından sayılan bütün hakları etkilemiş olması muhtemeldir.
44. Söz konusu sokağa çıkma yasaklarının yasallığı ve orantılılığı ile ilgili yukarıda bahsi geçen mülahazalar ışığında Komiser, sınırsız süreli gece gündüz sokağa çıkma yasaklarının, tek başlarına, doğrudan doğruya çok sayıda insan hakkı ihlaline yol açtığı (2.1); bunların operasyonların gerçekleştirilmesinden veya Komiser'in haklarında çok sayıda, güvenilir ve tutarlı iddiaya muhatap olduğu güvenlik güçlerinin tutumlarından kaynaklanan insan hakkı ihlallerinden ayırt edilmesi gerektiği (2.2) görüşündedir. Bu ikinci kategori ile ilgili olarak, etkili soruşturma yürütülmemesi daha başka insan hakkı ihlallerine yol açacaktır (3).

2.1 Sokağa çıkma yasaklarının doğrudan sonucu olarak insan hakları ihlalleri

45. Yukarıda bahsi geçen görüşünde Venedik Komisyonu, "AİHS'nin 5. maddesi tarafından korunan özgürlük hakkı bakımından, uzatılmış bir sokağa çıkma yasağının doğrudan sonuçlarının [...] ve haklara getirilen sınırlamaların AİHS'in 5. maddesinin 1. fıkrasına uygunluğu" hakkında sorulara yol açabileceğini belirtmişti.¹⁹ Komiser, AİHS sisteminin AİHS'in 5. maddesi altında korunan özgürlük hakkı ile (henüz Türkiye tarafından yürürlüğe konulmamış olan) Protokol No. 4, 2. madde tarafından korunan seyahat özgürlüğünü ayırt ettiğini kaydeder. Bununla birlikte, AİHM, açıkça şunu söylemiştir: "buna rağmen, özgürlükten mahrum bırakma ile onu sınırlama [seyahat] arasındaki fark mahiyet veya esasa ilişkin olmayıp, sadece bir derece veya yoğunluk farkından ibarettir".²⁰
46. Söz konusu sokağa çıkma yasaklarına maruz bırakılanlar esasen uzun müddetler boyunca evlerine kapatılmış oluyorlardı ve bundan herhangi bir sapma hukuka aykırı olmakla kalmayıp, aynı zamanda hapse kadar uzanan cezai müeyyidelere tabiydi. Bu, nereden bakılırsa bakılsın, ev hapsine denk düşecek şekilde, özgürlüğün en katı ve şiddetli biçimde sınırlandırıldığına işaret etmektedir. Bu nedenle, Komiser, söz konusu tedbirlerin AİHS 5. madde anlamında özgürlükten yoksun bırakılma teşkil ettiği kanaatindedir. Bu açıdan Komiser, 5. maddesinin 1. fıkrasının özgürlükten mahrum bırakılmanın kabul edilebileceği haller olarak, sokağa çıkma yasaklarının ilan edilme gerekçelerinden hiçbirini içermeyen sınırlı sayıda durumu saydığını not düşer. Bu, sokağa çıkma yasaklarının işbu maddeyi ihlal etmiş olabileceğini düşündürmektedir.
47. Somut olayın şartlarından açıkça anlaşılmaktadır ki, doğaları itibarıyla sokağa çıkma yasakları ve terörle mücadele operasyonları, özel ve aile hayatına saygı hakkına, toplantı ve örgütlenme özgürlüğüne, bilgi alma ve yayma hakkına ve mal/mülk dokunulmazlığına çok ciddi kısıtlamalar getirmektedir. AİHS'in ilgili hükümleri bu haklara yapılacak herhangi bir müdahalenin kanunda öngörülmüş ve orantılı olmasını gerektirdiğine göre, ayrıca yukarıdaki değerlendirmenin ışığında, Komiser, bu haklarla ilgili olarak sistematik insan hakkı ihlallerinin gerçekleşmiş olduğunun da muhtemel olduğu düşüncesindedir.
48. Eğitim hakkı ile ilgili olarak, Türk makamları, operasyonlar başlamadan önce etkilenen bölgelerden öğretmenlerin tahliye edildiği bazı hallerde olduğu gibi, birçok çocuğun eğitiminin ciddi anlamda kesintiye uğradığını kabul etmektedir. Yetkili Kamu Denetçisi'nin aktardığı bilgiye göre, Kamu Denetçiliği Kurumu'na eğitim hakkının ihlaline ilişkin 68 bireysel başvuru yapılmıştı ve bunlar incelenmekteydi. Yine bu bilgiye göre, 115 422 çocuk bölgedeki diğer okullara nakledildi, 12 524 ise telafi eğitimi aldı. Öte yandan, sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı

¹⁸ CDL-AD(2016)010, *op. cit.*, paragraf 18.

¹⁹ *Ibid.*, paragraf 90.

²⁰ Guzzardi/İtalya, 6 Kasım 1980, paragraf 92.

yerlerde kalan ailelerin çocuklarının uzun süreler boyunca eğitim almasının bütünüyle imkansız olacağı tartışmasızdır. AİHS Protokol No. 1'in 2. maddesindeki meşru amaçlar sınırlı sayıda olmasa da, AİHM içtihadına göre bu hakka getirilen her tür sınırlama, ilgili kişiler tarafından öngörülebilir ve güdülen amaçla orantılı olmak zorundadır.²¹ Komiser, bu iki şartın somut olayda karşılanmadığı kanaatindedir. Bununla birlikte, Komiser, 66 kişinin eğitim hakkıyla ilgili olarak yaptığı başvuruyu reddederek Türk Kamu Başdenetçisi'nin tam tersi bir sonuca vardığını, sokağa çıkma yasaklarını hukuki, eğitim hakkına getirilen sınırlamaları da orantılı ve gerekli bulduğunu not düşer.²²

49. Son olarak, yaygın olarak rapor edilen suya, gıdaya, temel sağlık hizmetlerine, ilaca, diğer temel hizmetlere ve iletişim araçlarına erişimde yaşanan kesintiler ile birlikte diğer bütün veriler, yerel halkın belli bir oranda mahrumiyet yaşadığını göstermektedir. Bazı durumlarda, bu mahrumiyetin teröristlerin eylemlerinden kaynaklandığı açıktır; yetkililere göre, örneğin, 40°C üzerine çıkan yaz sıcaklarında su tankları ve boruları parçalanmış veya elektrik altyapısına kasten saldırılmıştı. Bunun yanı sıra acil servislere erişim; barikatlar, hendekler, sokaklardaki çatışmalar yüzünden düzenli olarak kesintiye uğramış görünmektedir. Bununla birlikte, Komiser'e göre, güvenliğin olmadığı bir yerde insanları yirmi dört saat evlerine hapseden sokağa çıkma yasağı, tanımı itibarıyla böyle bir mahrumiyeti kaçınılmaz hale getirmiştir. Komiser ayrıca gözlemler ki; yetkililerin insani yardım çabası gelişigüzel ve/veya ihtiyacın boyutuna nazaran yetersiz görünürken; etkilenen kişiler, evlerini terk edenler de dahil olmak üzere, mal ve mülklerinden yararlanma hakkından ve gelirlerinden sistematik olarak yoksun bırakılmışlardır.
50. Komiser'in görüşüne göre, kabul edilmelidir ki: haftaları hatta ayları bulan uzun bir zaman boyunca devam eden bu durum, pekala özel ve aile hayatına saygı hakkının ihlalden öteye geçmiş olabilir; sokağa çıkma yasağının ne kadar süreceği noktasındaki belirsizlik, evde mi kalmalı yoksa bölgeyi tahliye mi etmeli konusunda yetkililerden gelen çelişkili mesajlar, ayrıca sokağa çıkma yasağına uyup yerlerinde kalanların yaşamlarına ve vücut bütünlüklerine yönelik olası tehlikenin varlığı, sivil halk arasında kaçınılmaz olarak derin bir endişe ve psikolojik acı yaratmış olmalıdır. Bu sebeple, AİHM içtihadı uyarınca, manevi ıstırap düzeyinin AİHS 3. maddesinde yasaklanan insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele eşliğine ulaşmış olabileceği ihtimali göz ardı edilemez. Bu durum ayrıca, Komiser'in bölgede mukim halkta gördüğü bir tür "toplu cezalandırmaya" tabi tutuldukları yaygın inanışını izah etmektedir.

2.2 Güvenlik güçlerinin tutumundan kaynaklanan ciddi insan hakları ihlalleri iddiaları

51. Türkiye'nin güneydoğusunda sokağa çıkma yasakları ve terörle mücadele operasyonları başladığından beri, Komiserlik Ofisi'ne daha önce görülmedik bir boyutta çok ciddi insan hakkı ihlalleri iddiaları ulaşmıştır. Bu iddiaların bazıları, AİHS 2. maddesini (yaşam hakkı) ihlal eden eylemler de dahil olmak üzere güvenlik gücü mensupları tarafından haksız ve aşırı güç kullanıldığı ihbarları ile ilgiliydi. Bu tip ihlallerin, Mazlumder, İnsan Hakları Vakfı, İnsan Hakları Derneği gibi Türkiye'nin bazı önde gelen insan hakları örgütleri tarafından, ayrıca Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü de dahil olmak üzere uluslararası sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından da bildirildiğinin kaydedilmesi önem arz etmektedir. Komiser'e gönderilen ihlal iddiaları, ziyareti sırasında ve ziyaretinden sonra da devam etmiştir.
52. Doğal olarak Komiser, ziyareti sırasında bu iddiaları Türk yetkililer ile paylaşmıştır. Yetkililer söz konusu olaylarla ilgili olarak taban tabana zıt görüşler ileri sürmüşlerdir. Çarpıcı ihtilafardan biri, terör eylemleri veya terörle mücadele operasyonlarının tali zayıyatı olarak hayatını kaybeden sivillerin sayısına ilişkindir: Türkiye İnsan Hakları Vakfı söz konusu zamanda operasyonlar sırasında 310 çatışmaya katılmayan sivil ölümünü kaydettiklerini ileri sürerken (sonradan rakam 321'e çıkarılmıştır, bunların 79'u çocuk ve 30'u yaşlı vatandaşlardır),²³ İçişleri Bakanı'na göre bu rakam 47 idi.
53. Bu bağlamda, Komiser, operasyonlar sırasında ölen sivillerin resmi rakamını açıkça talep etmesine karşılık Türk makamları tarafından Mayıs ve Ekim 2016'da sağlanan bilgilerin, ölü veya yaralı sivillere dair herhangi bir kayıt içermediğini, yalnızca güvenlik güçleri tarafından verilen kayıpların sayısı ile "etkisiz hale getirilen" terörist sayısını aktardığını not düşer. Bu durum,

²¹ Bkz. *Catan ve Diğerleri/Moldova ve Rusya*, 19 Ekim 2012, paragraf 140.

²² Kamu Denetçiliği Kurumu Kararı Dilekçe No. 2015/5329, 23 Ağustos 2016.

²³ Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *op. cit.*

bugüne kadar yetkililerin sivil ölümlerini tam ve kamuoyuna açık bir şekilde kabul etmedikleri iddialarını güçlendirmektedir.

54. Komiser'e ulaşan ciddi insan hakkı ihlalleri iddiaları, bu memorandum kapsamında ayrıntılarıyla ele alınabilmek için sayıca çok fazla ve çeşitlidir. Aşağıdaki değerlendirme, yalnızca, kısa ve burada aktarılanla sınırlı olmayan genel bir özet olarak telakki edilebilir.
55. Komiser'e iletilen en ciddi iddiaların bir kısmı Cizre'de yürütülmüş olan operasyonları ilgilendirmektedir. Komiser, İnsan Hakları Vakfı, İnsan Hakları Derneği, Diyarbakır Barosu'nu da kapsayan beş STK'nın ortak raporu²⁴, Mazlumder²⁵ ile İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün²⁶ raporları ile sair ulusal veya uluslararası kuruluşunkiler de dahil olmak üzere çok sayıda rapor incelemiştir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi de "özellikle Cizre'de, vakit kaybetmeden, yeterli ve etkili soruşturma yapılmasını gerektiren ciddi insan hakları ihlalleri iddialarına" atıf yapmıştır.²⁷
56. Komiser, buna ek olarak, Cizre'den başvuruolarının gönderdiği talepler hakkında AİHM'in Mahkeme İç Tüzüğü 39. madde uyarınca beş ihtiyati tedbir kararı vermiş olduğunu kaydeder. Bu davalar, acil tıbbi müdahale gereken yaralıları ilgilendirmekteydi. AİHM, başvuruoları öncelikle Türk Anayasa Mahkemesi'ne başvuruya davet ederken, Türk hükümetinin başvuruolarının hayatlarını korumak için gerekli tedbirleri almasına karar vermişti ve bu kişilerin vaziyetiyle ilgili bilgi verilmesini talep etmişti. Anayasa Mahkemesi, özellikle yetkili makamlardan alınan bilgiler ile karşılaştırıldıklarında taleplerin arz ettikleri çelişkilere dayanarak, ihtiyati tedbir vermeyi reddetti. Komiser, AİHM'in Anayasa Mahkemesi tarafından yapılan değerlendirmeyi tatmin edici bulduğunu ve başka herhangi bir ihtiyati tedbir kararı vermediğini ancak başvurulara incelemede öncelik tanımaya karar verdiğini kaydeder. Beş ihtiyati tedbir kararında bir başvuruolu nihai olarak tıbbi tedavi görmüştü; diğer dört ihtiyati tedbir ise başvuruoları ölünce kaldırılmıştı.
57. Hayatını kaybeden güvenlik personeli dışında, Cizre'deki ölü sayısı son derece tartışmalıdır. İnsan hakları grupları, tespit edilen 11'i çocuk 66 kadar sivilin operasyonlar sırasında hayatlarını kaybettiklerini ileri sürmektedir.²⁸ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri'nin sert tepkisini çeken bir kayıta, güvenlik güçleri silahsız oldukları görülen, beyaz bayrak taşıyan ve iddialara göre yaralılara yardım etmeye ve cenazeleri almaya çalışan sivillere ateş açarken izlenmektedir.²⁹ Ayrıca, güvenlik güçlerinin ölüm ve yaralanmalara sebep olan tank ve havan ateşi kullandığı yönünde çok sayıda iddia mevcuttur. İnsan Hakları İzleme Örgütü, delillerin güvenlik güçlerinin Dağkapı mahallesine havan topu attığını gösterdiği, iki çocuğun ölümüyle neticelenen en az iki olayı belgeledikleri iddiasındadır.³⁰
58. Başlıca anlaşmazlık konularından biri, doğrudan terörle mücadele operasyonlarının neticesinde sayıları tahminlere göre 130³¹ ile 189³² arasında değişen çok sayıda kişinin öldüğü üç bodrum katında gerçekleşen olaylardır; bunlar yukarıda bahsi geçen Mahkeme'ye yapılmış ihtiyati tedbir başvuruolarının da kaynağında yer almaktadır. Komiser, olayların aktarımlarının muhataba bağlı olarak çok çelişkili olduğunu gözlemlemiştir; buna, bodrumlarda sıkışıp kalan kişilerden herhangi birinin yaralı mı, sivil mi, hatta çocuk mu olduğu gibi temel bazı unsurlar da dahildir. Bununla birlikte, resmin ciddi anlamda eksik ve çok endişe verici olduğu inkar edilemez.
59. Operasyonların sonuna doğru güvenlik güçleri tarafından etrafı sarılanların hepsinin öldürüldüğü sabit görünmektedir. Çok sayıda insan hakları STK'sı, bunların yargısız infaz teşkil etmiş olabileceği endişesini dile getirmişlerdir. Halkların Demokratik Partisi (HDP)'nin Cizre'den bir milletvekili içerdeki kişilerin teslim olmalarını sağlamak için yaptığı aracılık sürerken bodrumlara

²⁴ İnsan Hakları Derneği, İnsan Hakları Vakfı, Sağlık ve Sosyal Hizmet Çalışanları Sendikası, Diyarbakır Barosu ve Gündem Çocuk Derneği, "79 Günlük Sokağa Çıkma Yasağı: Cizre Gözlem Raporu" başlıklı [ortak raporu](#), 31 Mart 2016.

²⁵ Mazlumder, "Cizre: Investigation and Monitoring [Report](#) on Developments During The Round-The-Clock Curfew Imposed on The Town Between 14 December 2015 and 2 March 2016", "14 Aralık 2015 ve 2 Mart 2016 arasında uygulanan sokağa çıkma yasağı sonrası Cizre İnceleme ve Gözlem [Raporu](#)", 10 Mayıs 2016.

²⁶ İnsan Hakları İzleme Örgütü, *op. cit.*

²⁷ [Resolution 2121 \(2016\)](#), *op. cit.*, paragraf 13.

²⁸ Mazlumder, *op. cit.*, ve İnsan Hakları İzleme Örgütü, *op. cit.*

²⁹ Bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri, "Türkiye: Zeid güvenlik güçlerinin eylemlerinden ve medyaya getirilen kısıtlamalardan ötürü endişeli" başlıklı [basın bildirisi](#), yayım tarihi 1 Şubat 2016.

³⁰ İnsan Hakları İzleme Örgütü, *op. cit.*

³¹ İnsan Hakları İzleme Örgütü, *op. cit.*

³² Mazlumder, *op. cit.*

taarruz edildiğini iddia etse de, yetkililer bu iddiayı reddetmiştir. Yaygın olarak, medyada da, otopsi için nakledilenlerin cesetlerinin inceleme esnasında çıplak oldukları (bu şekilde delillerin önemli bir kısmının kaybedildiği) ve bazılarının vücut bütünlüğünün bozulmuş olduğu veya tanınmayacak şekilde kömürleşmiş olduklarından teşhis için Komiser'in Nisan ziyareti gerçekleştiğinde henüz sonuçlanmamış olan DNA testleri gerektirdikleri bildirilmiştir.

60. Genel olarak aileler cesetleri bulmakta ve teslim almakta zorluk çektiklerini, ayrıca definlerle ilgili olarak makul olmayan kısıtlamalarla karşılaştıklarını bildirmişlerdir. Komiser'e hukukçular tarafından bildirilen bir olay, Silopi'de evinin yakınlarında vurularak öldürülen, şiddetli çatışmalar nedeniyle yedi gün boyunca cenazesi kaldırılamayan Taybet İnan isimli bir kadını ilgilendirmekteydi. İddiaya göre, güvenlik güçleri tarafından cesedi almaya çalışan aile fertleri üzerine rastgele ateş açılmıştı. Taybet İnan'ın oğlunun önce Anayasa Mahkemesi'ne, başvurusunun reddedilmesi üzerine de AİHM'e başvuru yapmış olduğu anlaşılmaktadır.
61. Bu bağlamda Komiser, Ocak ve Nisan 2016 arasında Adli Tıp Kurumu Kanunu uygulama yönetmeliği³³, ayrıca mezarlıklar ve defin işlemlerine ilişkin yönetmelikte³⁴ yapılan çeşitli değişikliklerden duyduğu derin endişeyi ifade eder. Bunların bir sonucu, aile fertlerinin cenazelerini morgdan alabileceği sürenin ciddi şekilde kısaltılması olmuş (15 günden 5 güne), yeni olarak da, aile fertlerine bunları yirmi dört saat içinde defnetme yükümlülüğü getirilmiştir; aksi halde vali ve kaymakamlar kendilerine verilen yeni yetkiyle defni kendileri emredebileceklerdir. Türkiye İnsan Hakları Vakfı, bu değişiklikler yüzünden 79 cenazenin adli tıp kurumlarında kaldığını veya ailelerin bilgisi dışındaki yerlere gömüldüklerini ileri sürmektedir. Komiser, hareket özgürlüğüne çok ciddi sınırlamalar getirilen bölgeleri de etkileyen ve kolaylıkla aile fertlerinin cenaze törenine katılmasına ve son görevlerini yerine getirmesine mani olabilecek bu uygulama karşısında şoke olduğunu dile getirmek durumundadır. Komiser, AİHM içtihadına göre bu tip müdahalelerin 8. maddenin ihlali teşkil edebileceğini hatırlatır.³⁵
62. Basına da yansıyan iki olay, her ikisinin de operasyonlar sırasında ölü olarak ele geçirilen teröristler olduğu farz edilen, ölü bir beden zırhlı bir aracın arkasında sürüklenmesini ve ölmüş bir kadının çıplak bedeninin teşhir edilmesini ilgilendirmekteydi. Bu olaylar, kamuoyunda infial yaratmıştır. Komiser'e ulaşılan bilgilere göre, yalnızca bu iki olayla ilgili olarak güvenlik güçleri aleyhine açılmış ceza soruşturması bulunmaktadır.
63. Komiser'e, sokağa çıkma yasakları sırasında gözaltına alınan ve tutuklanan kişilere kötü muamele yapıldığı yönünde iddialarda da bulunulmuştur. Komiser, bilhassa, İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Komitesi'nin Mayıs 2016'da kabul edilen nihai gözlemlerinde "ülkenin güneydoğu kesiminde hissedilen ve iddia olunan güvenlik tehdidine karşılık verirken tutuklulara işkence ve kötü muameleyle girişen kolluk kuvvetlerine ilişkin çok sayıda güvenilir duyumdan (örneğin, Cizre ve Silopi)" ciddi endişe duyduğunu ifade ettiğini gözlemler.³⁶
64. Operasyonlarla ilgili diğer çok ciddi iddialar arasında şunlar da vardır (Komiser iddiaların bu listede sayılanlarla sınırlı olmadığını vurgular):
  - Operasyonların arkasında yatan sebep hendek ve barikatların kaldırılması olarak verilmiş olsa da hendek ve barikat olmayan yerlerde yürütülen operasyonlar;
  - Güvenlik güçleri tarafından hastanelerin³⁷, okulların, ayrıca evlerin operasyon üssü olarak kullanılması;
  - Özel mülke haksız surette el konması – Komiser, yazılı deliller ile belgelenen en az bir olaydan haberdar edilmişti: operasyon bölgesi dışında kalan bir aile konağına güvenlik güçleri tarafından el konduğu, geriye yönelik kamulaştırma girişiminde bulunulduğu, mülk sahiplerinin aile yadigarlarını almayı başaramadığı iddia edilmişti;
  - Özel mülke taammüden ve sebepsizce zarar verilmesi, buna kişisel eşyaların mahremiyetinin aşılayıcı surette ihlal edilmesi, insanların evlerine onur kırıcı mesajlar bırakılması hatta şahsi eşyalara insan dışı sürülmesi dahildir.

³³ Resmi Gazete'de yayımlanan yönetmelikler No. 25539, 31 Temmuz 2004.

³⁴ Resmi Gazete'de yayımlanan yönetmelikler No. 27467, 19 Ocak 2010.

³⁵ Bkz. örneğin, *Sabancıyeva ve Diğerleri/Rusya*, 6 Haziran 2013.

³⁶ İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Komitesi Nihai Gözlemleri, [CAT/C/TUR/CO/4](#), 2 Haziran 2016, paragraf 11.

³⁷ İnsan Hakları İzleme Örgütü, *op. cit.* İnsan Hakları İzleme Örgütü, Cizre'deki devlet hastanesi sınırları içinde dört ayrı tarihte, 18, 24 Aralık 2015 ve 12 ile 27 Ocak 2016, çeşitli askeri araçların varlığını uydu görüntüleriyle bağımsız olarak teyit edebildiğini iddia etmektedir.

65. Komiser, ayrıca, ırkçı şoven sloganların güvenlik güçleri tarafından binaların duvarlarına yazıldığı ve aşırı milliyetçi hareketlerle özdeşleşen şarkıların yüksek sesle zırlı araçlardan çalındığı çok sayıda olaydan haberdar edilmiş ve kendisine bunlarla ilgili fotoğraflar ve video kayıtları gösterilmiştir. Bu açık suistimallerden bazıları yetkililer tarafından kabul edilmiştir; İçişleri Bakanı bu tip uygulamaların durdurulmasına yönelik kendi verdiği talimatlara ve başlatılan disiplin soruşturmalarına işaret etmiştir. Bu bağlamda Komiser, Mazlumder'in şu iddiasını kaydeder:

“sokaklarda duvarlara veya Cizre’de ilçe sakinlerinin evlerine bırakılan mesajların sıklığı ve içeriği, sokağa çıkma yasağı altındaki diğer ilçelerde bırakılan mesajlarla aynı veya benzerdir; bu, yazıların istisnai olmadığı varsayımını kuvvetlendiren bir durumdur. Kamu görevlilerinin bu tarz tutumlarına yönelik başlatılan soruşturmaların, güvenlik güçleri için caydırıcı olmadığı, cezasız kaldıklarından onları benzer eylemlere kışkırttığı ortaya çıktığı düşünülmektedir. Kamu güvenliğini hedeflediği ileri sürülen operasyonlar sırasında duvarlara böyle mesajlar yazılması güvenlik gücü mensuplarının güvenlik operasyonlarını yürüttükleri ilçelerdeki sivilere karşı nefret ve düşmanlık duygularıyla dolu olduklarını gözler önüne sermektedir.”³⁸

66. Komiser derin bir üzüntüyle gözlemler ki bu davranışlar, sokağa çıkma yasaklarının ve terörle mücadele operasyonlarının, güvenlik güçleri tarafından otomatik olarak PKK sempatanı olarak yaftalandıkları ileri sürülen sivil halkın “toplu cezalandırması” olduğu yaygın kanaatini güçlendirmiştir.

67. Komiser, sokağa çıkma yasaklarının ve söz konusu terörle mücadele operasyonlarının hususi koşullarının bu iddiaların çürütülmesini özellikle zorlaştırdığını kaydeder: söz konusu alanlar abluka altındaydı ve dış dünyayla bağlantıları kesilmişti, bu da medyanın erişimini imkansız hale getirmişti. Bunun yanı sıra, olayları haberleştirmek isteyen gazeteciler ciddi risk altındaydı. Örneğin Cizre’de BM Yüksek Komiseri’nin tepki gösterdiği yukarıda bahsi geçen görüntüleri çeken kameraman Refik Tekin olay sırasında vurulmuştu. Komiser, gazetecilerin, bilhassa da hükümete karşı eleştirel olan gazetecilerin, güvenlik güçleri tarafından kasten hedef alındığı veya engellendiğine dair iddialar almıştır. Silvan’da bir polis memurunun, bir gazeteciyi gözaltına almadan önce kafasına silah dayayarak tehdit etmesinin Türk medyasına da yansıyan video görüntüsü bile mevcuttu. Sonradan edinilen bilgiye göre söz konusu gazeteci akabinde para cezasına çarptırılırken polis memuruna herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır.

68. Ayrıca, Komiser’in yukarıda atfı yapılan Cizre ve Silvan ile ilgili iki açıklamasında yaptığı acil çağrılarının aksine, yetkililer bağımsız gözlemcilerin söz konusu alanlara erişimlerini sağlamış veya kolaylaştırmış görünmemektedir. Komiser operasyonların ilk dalgasından sonra Türkiye İnsan Hakları Kurumu’nun Eylül’de Cizre’yi ziyaret etmesinden memnuniyet duymuş idiyse de, ziyareti sırasında Kurum’un bu ziyaretle ilgili bir rapor hazırlama fikrinden sonradan vazgeçtiğini öğrenmiştir. Komiser, Kamu Başdenetçisi’nin kurumuna yapılan çok sayıda başvuruya rağmen yerinde veri toplama ziyareti yapmama kararını haklı kılmak için bölgedeki ortamın henüz çok sıcak olduğu şeklindeki izahatını da anlamakta güçlük çekmiştir. Bu görüş, sonradan, Kamu Başdenetçisi’nin Cizre’deki bodrumlarla ilgili olan bir ret kararına da yansımıştır.³⁹

69. Yetkili mercilerin insan hakları STK’larının çalışmalarlarıyla ilgili genel tavrı dikkate alınması gereken bir diğer unsurdur. Komiser’e operasyonlar tamamlandıktan sonra STK’ların halkla görüşmesinin güvenlik güçlerince haksız yere kısıtlandığı yönünde çeşitli iddialar ulaşımıştır. Komiser, ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 7 Nisan 2016’da yaptığı; açıkça isim vermeden güneydoğudaki durumla ilgili raporlar yayımlayan bazı STK’lara gönderme yapan, onların böyle raporlar kaleme alma görevlerini inkar eden ve bunların “üzerine gidilmesi” gerektiği yönündeki açıklamasını kaygıyla not etmiştir. Bu beyanattan sonra polisin ve yerel makamların çeşitli yerel grupların Cizre’de çalışmasına engel oldukları; Uluslararası Af Örgütü araştırmacılarının da burayı ziyaretine mani olduğu bildirilmiştir.⁴⁰

70. Komiser, ziyaretinin akabinde bu açıklamadan duyduğu endişeyi açıkça dile getirmiştir. Bir kez daha, STK’larla ilgili bu tarz söylemler hakkında duyduğu endişeyi tekrar eder: demokratik bir

³⁸ Mazlumder, *op. cit.*

³⁹ Kamu Denetçiliği Kurumu Kararı, Şırnak Valiliği’ne karşı Dilekçe No. 2016/737, 14 Temmuz 2016.

⁴⁰ İnsan Hakları İzleme Örgütü, *op. cit.*

toplumda raporlar yazmak tam da onların üzerlerine düşen görevleridir. Yetkililer onları damgalamamalı, bilakis onlara olanak veren, çalışabilecekleri bir ortam yaratmalıdır.

71. Bu faktörlerin birleşmesi, yani dış dünyayla bağlantıları kesilmiş, bağımsız gözlemcilere ve medyaya erişimi olmayan bölgeler, şeffaflıktan uzak ve her tür iddia ve söylentiye elverişli bir ortam yaratarak, olayların resmi aktarımına yerel halk tarafından duyulan derin güvensizliği beslemiştir. Tam da bu sebeplerden ötürü Komiser, iddiaları aktarıldığı şekliyle kabul edemeyeceği gibi asılsız da bulamaz. Komiser, öte yandan, yetkililerin aksi yönde verdikleri güvencelere rağmen iddiaları destekleyen eldeki delillerin son derece endişe verici olduğunu vurgular.
72. Komiser Türk makamları tarafından bu iddiaların, amacından sapmış, manipüle edilmiş veya kötü niyetli “terör propagandası” oldukları gerekçesiyle baştan reddedilmelerinin; gereken ciddiyetle ele alınmalarının, sadece mevcut olan öfkeyi büyüteceği ve halihazırdaki bölgede bulunan büyük çatlağı daha da derinleştireceği düşüncesindedir. Bu iddiaları ikna edici bir şekilde bertaraf etmenin tek yolu bu olayları etkili ve güvenilir soruşturmalarla aydınlatmaktır.

3. Etkili soruşturmalar yapılması ihtiyacı ve cezasızlık riski

73. İnsan haklarını ihlal edenlerin eylemleri nedeniyle sorumlu tutulmaları gereği, uluslararası ve Avrupa insan hakları hukukunun temel bir ilkesidir. Cezasızlıkla mücadele de demokratik bir toplumda hukukun üstünlüğünün temel taşıdır: sorumluluğun mevcut olmaması suçların tekrarını cesaretlendirir zira failler ve diğerleri, ceza korkusu olmadan başka suçlar işlemekte kendilerini özgür hissederler. Ağır insan hakkı ihlaline varan eylemlerin sorumlularının cezasız kalmaları, mağdurların acısını artırır. Bütün bu ilkeler, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin ağır insan hakları ihlallerinde cezasızlığın ortadan kaldırılmasına dair 2011 Kılavuz İlkeleri'nde hatırlatılmaktadır. Buna göre, “Devletler, mağdurlar için adaletin bir gereği, gelecekteki insan hakları ihlallerine yönelik ise caydırıcı bir unsur olarak ve hukukun üstünlüğü ile adalet sistemine kamuoyunun duyduğu güveni desteklemek amacıyla cezasızlıkla mücadele etmelidir”.⁴¹
74. Bakanlar Komitesi, cezasızlık söz konusu olduğunda, diğerlerinin yanı sıra, adli ve idari davaların her aşamasında eksikliklerin görülebileceğini kaydetmiştir. Bu kılavuz ilkeler, özellikle, soruşturma (Kısım VIII), kovuşturma (Kısım IX) ve bunlara mağdurların müdahil olması (Kısım VII) ile ilgili çeşitli asgari standartlar içermektedir.
75. Komiser, AİHM'in Türkiye'ye ilişkin içtihadı tarafından da büyük oranda tasdik edildiği üzere, etkili soruşturma sorunu ile güvenlik güçlerinin cezasız kalmasının Türkiye'de çok uzun süreden beri var olan köklü bir mesele olduğunu vurgular. Bu, Komiserlik Ofisi için de değişmez sabit bir uğraş olagelmıştır.⁴² Örneğin, Komiser, 2013 Türkiye raporunda uzun bir bölümü bu konuya ayırmıştı ve çok sayıda tavsiyede bulunmuştu.⁴³ Bu sorun, BM sisteminde de vurgulanmıştır; İşkenceye Karşı BM Komitesi “şiddet, kötü muamele ve işkence suçları nedeniyle polis, diğer kolluk kuvvetlerinin ve askeri personelin mahkum edilmesi, soruşturulması ve kovuşturulmasında gecikme eylemsizlik veya sürecin tatmin edici olmayan bir şekilde sevk ve idaresi [...] örüntüsünden”⁴⁴ duyduğu endişeyi ifade etmiş, benzer endişeleri 2016'da da dile getirmişti.⁴⁵
76. Sorunun boyutunu ortaya koyan bir diğer gösterge, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi önünde icra edilmeyi bekleyen ve Mahkeme'nin, soruşturmadaki eksiklikleri, gereken ivedilik ve özenin gösterilmemesiyle birlikte ele aldığı, şiddet eylemlerinin şüpheliler için görünür bir cezasızlık ile sonuçlandığı değerlendirilmesinde bulunduğu AİHM kararlarının sayısıdır. Bu kararlar farklı yer ve zamanlarda meydana gelmiş olan olaylarla ilgili olsa da, icralarının devam etmekte olan denetimi için Bakanlar Komitesi bu kararların çoğunu, benzer ihlallere sebep olan ortak bir takım

⁴¹ 30 Mart 2011'de Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilen Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Kılavuz İlkeleri, [CM\(2011\)13](#).

⁴² Bkz. özellikle, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammarberg, 10-14 Ekim 2011 tarihleri arasındaki Türkiye ziyaretini müteakiben hazırladığı rapor, yeniden ele alınan: Türkiye'de adalet sistemi ve insan haklarının korunması, [CommDH\(2012\)2](#), cezasızlık üzerine olan II. bölüm, paragraflar 44-62.

⁴³ Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Nils Muižnieks, 1-5 Temmuz 2013 tarihleri arasındaki Türkiye ziyaretini müteakiben hazırladığı rapor, [CommDH\(2013\)24](#), 26 Kasım 2013, Kısım I.3.

⁴⁴ İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Komitesi Nihai Gözlemleri, [CAT/C/TUR/CO/3](#), 20 Ocak 2011.

⁴⁵ İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Komitesi Nihai Gözlemleri, [CAT/C/TUR/CO/4](#), 2 Haziran 2016.

sebeplere dayanarak dava grupları haline getirmiştir. Komiser, özellikle şu dava gruplarına işaret eder:

- Aksoy grubu: 1990'lardaki terörle mücadele sürecinde gerçekleşen ihlalleri, iç hukukta suistimaller için cezai sorumluluk tesis etmekte yaşanan eksiklikleri de içeren 287 dava;
- Batı grubu: güvenlik güçleri mensuplarına karşı yürütülen ceza veya disiplin kovuşturmasındaki ve/veya soruşturma aşamasındaki eksikliklerden kaynaklanan ihlalleri ilgilendiren 117 dava;
- Erdoğan ve Kasa grubu: askeri operasyonlar sırasında güvenlik güçleri mensupları tarafından haksız ve aşırı güç kullanımı neticesinde meydana gelen ölümleri ilgilendiren 30 dava. Bu ihlaller, özellikle, hazırlık, sevk ve idaredeki aksaklıkları veya bu tip operasyonlar sırasında ölüm riskini mümkün olduğunca azaltmak için gerekli bütün güvenlik tedbirlerinin alınmamasını, bunlarla birlikte, soruşturmaların etkisizliğini veya güvenlik güçleri mensuplarına açılan ceza davalarındaki ciddi eksiklikleri kapsamaktadır;
- Ataman grubu: gösteri yürüyüşleri sırasında kullanılan aşırı güç meselesini içeren 46 dava. Davaların çoğu aynı zamanda Sözleşme'nin 2, 3 ve 13. maddeleri altındaki soruşturmaların etkisizliği meselesini de ilgilendirmektedir.

77. Komiser, Türkiye'de etkili soruşturmalar yapılmamasını ilgilendiren davaların sadece bu gruplarla sınırlı olmadığını, bununla birlikte bu gruplarda toplam dava sayısının 500'ü bulunduğunu ve bunların çoğunun birden çok sayıda başvurusu olduğunu vurgulamak istemektedir. Bu davaların çoğunun geçmişte, özellikle 1990'larda Türkiye'nin güneydoğusunda yürütülen operasyonlarla ilgili olması; ve AİHM'in o zaman incelediği olaylar ile Ağustos 2015'den beri yürütülen terörle mücadele operasyonları hakkında yukarıda aktarılan iddialar arasındaki çarpıcı benzerlikler bu noktada özel bir önem arz eder.

3.1 AİHS'den doğan standart ve ilkeler

78. Devlet görevlileri tarafından güç kullanımı bir kişinin yaşamından olmasıyla sonuçlandığında AİHM, AİHS 2. madde altında, 8, 9, 10 ve 11. maddelere kıyasla çok daha sıkı ve zorlayıcı bir zorunluluk testi uygulamaktadır: güç kullanımı, 2. madde altında sayılan ve bir kimseyi şiddete karşı korumak, bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirmek veya tutuklu bulunan bir kişinin kaçmasını engellemekle veya bir isyan veya ayaklanmanın bastırılması için hukuka uygun olarak alınan önlemlerle sınırlı olan amaçlara ulaşmak için "mutlak zorunlu" ve o amaçlarla "sıkı sıkıya orantılı" olanı aşmamalıdır⁴⁶. Komiser, AİHM'in yerleşik içtihadı altında, devlet görevlileri tarafından meydana getirildiği tartışmasız olan⁴⁷ veya güvenlik güçlerinin operasyon yaptığı bir alanda gerçekleşen ölüm veya yaralanmaların⁴⁸ haklı gerekçelere dayandığını gösterme yükünün devletlere ait olduğunu hatırlatır. Bu yükü yerine getirmek için devlet, olaylarla ilgili etkili soruşturmanın yürütüldüğünü ve bu soruşturmaların sonuçlarının güvenilir olduğunu ispat etmelidir.

79. AİHM etkili soruşturmaya ilgili beş temel ilke ortaya koymuştur, bunlar: (a) bağımsızlık: soruşturmayı yürütenler ile ilgili memur arasında kurumsal veya hiyerarşik bağlar olmamalıdır ve bağımsızlık fiilen söz konusu olmalıdır; (b) yeterlilik: soruşturma, inceleme konusu eylemin hukuka uygun olmadığını belirlemek, sorumlu olanları tespit etmek ve cezalandırmak için delil toplamaya elverişli olmalıdır; (c) ivedilik: hukukun üstünlüğüne duyulan güveni muhafaza etmek için soruşturma vakit kaybetmeden ve süratli bir biçimde yürütülmelidir; (d) kamu gözetimi: hesap verilebilirliği sağlamak üzere usuller ve karar alma açık ve şeffaf olmalıdır; ve (e) mağdurların iştiraki: meşru menfaatlerinin korunması açısından şikayetçiler sürece dahil edilmelidir.

80. AİHM'in Türkiye açısından ihlal tespit ettiği davaları bilhassa göz önünde tutan Komiser, Mahkeme'nin, diğerlerinin yanı sıra, aşağıda sayılan yönleri hesaba kattığını kaydeder:

- olay yeri incelemesi ile otopsinin yapılma şekli;⁴⁹
- bütün delillerin derhal ve olaylara karışmamış kişiler tarafından toplanmış olup olmadığı;⁵⁰

⁴⁶ Bkz. *McCann ve Diğerleri/Birleşik Krallık*, 27 Eylül 1995.

⁴⁷ *Gülbahar Özer ve Diğerleri/Türkiye*, 2 Temmuz 2013, paragraflar 59-75.

⁴⁸ *Akkum ve Diğerleri/Türkiye*, 24 Mart 2005, paragraflar 209-211.

⁴⁹ *Tanrıkulu/Türkiye*, Büyük Daire, 8 Temmuz 1999.

⁵⁰ *Gülbahar Özer ve Diğerleri/Türkiye*, *op. cit.*, paragraflar 62-68.

- insan öldürmenin faillerinin yargı makamları tarafından derhal sorgulanmış olup olmadığı;⁵¹
- soruşturmanın ilk ve hayati safhalarının, valiler veya askeri yetkililer gibi faillerle hiyerarşik bağı olan kişiler tarafından değil, bağımsız yargı makamlarınca yürütülmüş olup olmadığı;⁵²
- soruşturmanın bağımsızlığını güvence altına almak ve sürati için bütün tedbirlerin alınmış olup olmadığı (örneğin, on beş buçuk saatlik bir gecikme kabul edilemez bulunmuştur);⁵³
- mağdurun ailesinin soruşturmaya katılımının gerçek anlamda sağlanmış olup olmadığı.⁵⁴

81. Komiser ayrıca, “bir kimsenin polis veya bu gibi görevliler tarafından ciddi anlamda kötü muamele gördüğü yönünde savunulabilir bir iddiası” olduğu halde bir devletin etkili bir resmi soruşturma yapmamasının AİHS’in ihlalini teşkil ettiği doğrultusundaki AİHM’in yerleşik içtihadını hatırlatır.⁵⁵

3.2 Türk sisteminde Mahkeme ve Komiser tarafından tespit edilen eksiklikler

82. AİHM’in Türkiye hakkında yukarıda adı geçen kararlarında, soruşturmaların etkililiği ile ilgili olarak çok sayıda eksiklik teyit edilmiştir. Bu eksiklikler, diğerlerinin yanı sıra, şu hususları kapsamaktadır: savcıların asli delilleri güvence altına almamaları veya güvenlik gücü mensuplarının ifadelerini almamaları; soruşturmaların ilk ve hayati safhalarının askeri operasyonları yapan ordu mensuplarıncaya yürütülmesi veya ifadelerin onların huzurunda alınması; savcıların olayın canlandırmasını yapmamaları veya canlandırmayı şüphelinin veya temsilcisinin yokluğunda yapmaları; güvenlik güçleri mensupları için idari bir kovuşturma izni alma gerekliliği; güvenlik güçleri mensuplarına karşı açılan soruşturmaların ve davaların aşırı uzun sürmesi.

83. Gezi olaylarının hemen ardından yaptığı ziyareti müteakiben Komiser, polisin ve genel olarak devlet görevlilerinin cezasızlığı konusunu da incelediği bir rapor yayımladı ve birçok eksikliğe işaret etti.⁵⁶ Bu eksiklikler, diğerlerinin yanı sıra, şunları içermektedir:

- Savcıların güvenlik güçleri hakkında takibat yapmaktaki isteksizlikleri, bu kararlarını yalnızca insan haklarının ihlal edildiğini iddia eden kişinin tutumunun hukuka aykırılığı olduğu varsayımına odaklanarak ve bundan başka hiçbir koşulu dikkate almadan basmakalıp cümlelerle gerekçelendirmeleri;
- Türk makamlarının başvuru sahiplerinin yaralanmalarının mukavemetleri sebebiyle meydana gelmiş olduğunu iddia etmeleri ve savcıların bu yöndeki resmi raporları hiçbir bağımsız doğrulamaya tabi tutmadan oldukları gibi kabul etmeleri;
- Muhtemel görgü tanıklarının ifadelerini almayan ve olayların polisten başkası tarafından ibraz edilen video kayıtlarını incelemeyen savcılar;
- Yaşam hakkının ihlal edildiği veya aşırı güç kullanımı iddiası da dahil olmak üzere devlet görevlileri tarafından gerçekleştirilen çok sayıda ağır insan hakları ihlallerinin soruşturulması ve yargılanması için ön idari izin alma ihtiyacı. İşkence suçu bu kuralın tek istisnası olsa da, bu istisnanın savcılar tarafından bazen daha hafif suçlar isnat edilerek etkisiz hale getirilmesi;
- Tıbbi deliller de dahil olmak üzere bağımsız delilleri göz ardı eden savcılar;
- Devlet görevlilerine karşı kullanılacak delillerin temin edilmemesi (örneğin, “teknik nedenlerle” kamera kayıtlarının mevcut olmaması) veya kaybolması;
- Bilhassa soruşturmalar şüpheliler ile aynı hiyerarşik yapı altında çalışan devlet memurları tarafından yürütüldüğü zaman, idari soruşturmalarda bağımsızlığın olmaması;
- Şüphelilerin kendilerine karşı açılan soruşturmalara dahil olduğu halleri de kapsayan, insan haklarını ihlal ettiğinden şüphelenilen güvenlik güçlerinin açığa alınmaması;
- Mağdurların tazminat talep edememesi (örneğin, yakalama veya gözaltının kendisi hukuka uygunken polis memurları elinde kötü muamele görülmesi nedeniyle);

⁵¹ *Ibid.*, paragraflar 68-69.

⁵² *Saçılık ve Diğerleri/Türkiye*, 5 Temmuz 2011, paragraflar 98-99.

⁵³ *Ramsahai ve Diğerleri/Hollanda*, 15 Mayıs 2007, paragraflar 333-341.

⁵⁴ *Beker/Türkiye*, 24 Mart 2009, paragraflar 49 ve 50.

⁵⁵ Bkz., diğerlerinin yanı sıra, *Assenov ve Diğerleri/Bulgaristan*, 28 Ekim 1998.

⁵⁶ Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Nils Muižnieks, 1-5 Temmuz 2013 tarihleri arasındaki Türkiye ziyaretini müteakiben hazırladığı rapor, [CommDH\(2013\)24](#), 26 Kasım 2013, Kısım I.3.

- Ağır insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak soruşturma, dava ve mahkumiyet sayılarına dair güvenilir istatistiki verinin bulunmaması;
  - Savcılar ve hakimler arasında peşin hükümlü, devlet merkezli tutumların devam etmesi;
  - Bu örüntüleri güçlendiren siyasi söylemler.
84. Komiser, kolluk kuvvetleri mensupları nezdinde cezasızlıkla mücadelede en iyi yolun etkili ve bağımsız bir şikayet mekanizması kurmak olacağı görüşünü açıklamıştı. O sırada TBMM gündeminde olan kolluk kuvvetleri gözetim komisyonu kurulması hakkında bir yasa teklifini inceledikten sonra Komiser, yasa teklifinin önerilen organın bağımsız bir şikayet mekanizması olarak telakki edilmesine imkan vermeyecek çok sayıda eksiklik arz ettiği kanaatindeydi.
85. Gezi olayları sırasında, kolluk görevlileri tarafından aşırı güç kullanımı ve diğer insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak çok sayıda, ciddi ve tutarlı iddialara muhatap olan Komiser, Türk makamlarını bütün bu iddiaların en kısa zamanda, uygun ve etkili bir biçimde soruşturulmasını temin etmeye davet etmişti. Komiser, ayrıca, bu iddiaların ele alınma şeklinin yetkililerin cezasızlık sorununu çözme iradeleri için önemli bir sınav olacağını ve bunda başarısız olunmasının Türkiye’de hukukun üstünlüğüne duyulan güveni daha fazla sarsacağını vurgulamıştı.
86. Bu raporu takip eden süreç Komiser’in endişelerini haklı çıkartmış ve arttırmıştır. Her ne kadar bazı polis memurları yaşam hakkını ilgilendiren en ciddi belli başlı davaların bazılarında ceza almışsa da, ceza kovuşturmasına ve hükümlerin yetersizliğine ilişkin çok sayıda eksiklik bildirilmiştir; örneğin, Komiser’in yukarıda bahsi geçen 2013 raporunda değindiği Ethem Sarısülük davasında olduğu gibi.⁵⁷ Komiser bu davaların çoğunun hala devam etmekte olduklarını teslim etmektedir. Aşırı güç kullanımına gelince, Komiser sadece, vahim bir olayda bir polis memurunun 20 aylık bir hapis cezası aldığı bir dava hakkında bilgilendirilmişti. Medyada çıkan haberlere göre ise, gösterilere katılan 255 kişi çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Komiser, iddiaların sayısı, niteliği ve inandırıcılığı karşısında, yetkililerin tepkisinin bariz bir biçimde yetersiz kaldığı düşüncesindedir.
87. Komiser 2013’teki bulgularının, aynı zamanda tavsiyesinin, bugün için de geçerliliğini tamamıyla koruduğu kanaatindeydi. Buna ek olarak, takip eden çok sayıda olayın, ki Komiser olayların akabinde kamuoyu ile görüşlerini paylaşmıştı, yetkililerin bu eksiklikleri gidermekteki isteksizliklerine, hatta bilakis devlet görevlileri için cezasızlık kalkmasını daha da güçlendirme iradelerine işaret ettiği görüşündedir. Komiser özellikle şu hususlara dikkat çeker:
- Bazı eylemler için yargı denetimini zayıflatan ve genel olarak Komiser’in tavsiyelerinin tam tersi istikamete giden, öte yandan yaşamın korunması bağlamı dışında ölümcül güç kullanımı da dahil olmak üzere polisin yetkilerini de arttıran ve “iç güvenlik paketi” olarak bilinen düzenlemenin Mart 2015’de yürürlüğe girmesi,⁵⁸
  - Komiser’in 2013’te incelediği yukarıda bahsi geçen yasa teklifi doğrultusunda Kolluk Gözetim Komisyonu Yasası’nın Mayıs 2016’da kabul edilmesi.⁵⁹ Meclis’in İnsan Hakları İnceleme Komisyonu’nun verdiği bilgiye göre, ilgili makamlar Komiser’in yorum ve gözlemlerini nazara almamıştır.
88. Son ve en manidar husus, 23 Haziran 2016 tarihinde, diğerlerinin yanı sıra, yukarıda bahsedilen sokağa çıkma yasaklarının ilan edilmesinde ve terörle mücadele operasyonlarının yürütülmesinde dayanak olarak alınan İl İdaresi Kanunu’nda değişiklik yapan kanunun kabul edilmesidir.⁶⁰ Değişiklikler, diğerlerinin yanı sıra, İl İdaresi Kanunu’na dayanan operasyonlarda (yani işbu memorandumda Komiser tarafından incelenen bütün terörle mücadele operasyonları) kullanılan askeri personelin her türlü hukuki soruşturmasını bakan seviyesinde idari bir onaya tabi kılmaktadır. Bunlar, bu operasyonlar çerçevesinde işlenen bütün suçların askeri suç sayılmasını, böylece askeri mahkemelerce yargılanmalarını ve askeri personelin her tür sivil soruşturma ve kovuşturmadan bilfiil korunmasını da sağlamaktadır. Yasa, bu korumayı köy korucularına da teşmil etmiştir. Değişiklikler, ayrıca, askeri personelin evlere ve sair özel alanlara birim komutanı

⁵⁷ *Ibid.*, paragraf 113.

⁵⁸ Kanun No. 6638, 27 Mart 2015.

⁵⁹ Kanun No. 6713, 3 Mayıs 2016.

⁶⁰ Kanun No. 6722, 23 Haziran 2016.

izniyle ve fakat mahkeme emri olmaksızın (sadece geriye dönük *ex post facto* yargı denetimi imkanı ile) girmesine izin vermektedir. En önemlisi, bunlara ek olarak kanun, İl İdaresi Kanunu'na, işbu hükümleri kanunun kabulünden önce yürütülmüş olan operasyonlara da geriye yönelik olarak uygulanabilir kılan geçici bir 5. madde getirmiştir.

89. Komiser, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin Haziran 2016'da, henüz yasa Meclis'te kabul edilmemişken, bu yasa hazırlığı karşısında dehşete kapıldıklarını ifade ettiklerini gözlemler⁶¹. Bu duyguyu ne yazık ki Komiser de paylaşmaktadır.

3.3 Güneydoğudaki sokağa çıkma yasakları ve terörle mücadele operasyonları ile ilgili soruşturmanın etkililiğine özgü bulgular

90. Daha 2015'in Kasım ayında Komiser, kamuoyuna yaptığı bir açıklamada, Türkiye'deki kronik cezasızlık sorununa açık gönderme yaparak, Türk makamlarına Silvan'daki sokağa çıkma yasağı ve diğer sokağa çıkma yasakları sırasında doğrudan veya dolaylı olarak güvenlik güçlerinin sebep olduğu çok sayıdaki insan hakkı ihlali iddiasını aydınlatmaları çağrısında bulunmuştu. Soruşturma sırasında bir güvenlik memurunun açığa alındığı sadece tek bir dava (zırlı bir aracın arkasında ölen kişinin bedeninin sürüklendiği) hakkında bilgi sahibi olan Komiser, iddiaların sayısı ve ciddiyetine karşı, sürmekte olan soruşturma bulunmamasının umut kırıcı olduğunu belirtmişti.⁶²
91. Yukarıda 2.2. kısımda incelenen iddialara ek olarak Komiser, ağırlıklı olarak Cizre'den olmak üzere bilhassa gelecekteki soruşturmanın bütünlüğü ve etkililiğine ilişkin birçok iddiayla karşılaşmıştır. Komiser, iddiaların ciddiyetini göz önüne alıp Türkiye ziyareti öncesinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'na yazarak Türkiye'nin AIHS 2. maddesi altındaki pozitif yükümlülüklerini potansiyel olarak etkileyen aşağıdaki başlıca iddialara dikkat çekmişti:
- Hükümet'in Cizre'de terörle mücadele operasyonlarının sona erdiğini ilan etmesinin ardından, sokağa çıkma yasağı hala sürmekteyken, terörist oldukları düşünülen kişilerin sığınmış buldukları ve bu nedenle güvenlik güçleri tarafından hedef alınan ve yıkılan binaların molozlarını kaldırmak için ağır iş makinelerinin kullanıldığı; olay yerinde etkili incelemeler yapılması imkanından böylece yoksun kalınmış olduğu;
  - Ölen kişilerin otopsilerinin bir kısmının, yakınlarının, vekillerinin ve bağımsız adli tabiplerin yokluğunda yapıldığı.
92. İlk dizi iddia ile ilgili olarak Komiser, sonradan, Sur'dan gelen benzer haberler almıştır. Nisan 2016'daki ziyareti zamanında, operasyonların sona erdiğinin ilan edilmesinden bir ay sonra, sokağa çıkma yasağı altı mahallede hala devam ediyordu ve hayati önem taşıyan delillerin yok edildiğine dair ciddi endişeler söz konusuydu. Diyarbakır'da Komiser'in görüştüğü savcılar, sistematik olarak olay yeri incelemesi yapmakta olduklarının güvencesini vermişlerdi; insan hakları STK'ları ise gerçekte durumun böyle olmadığı görüşündeydiler. Sokağa çıkma yasaklarının doğası gereği, bunu doğrulamak veya çürütmek imkansızdı.
93. Cizre'deki bodrumlarla ilgili olarak, Komiser, savcının bodrumlarda olay yeri incelemesi yapmayı güvenlik gerekçesiyle reddettiği ve delilleri toplamayı ölenlerin yakınlarına ve vekillerine bıraktığı yönündeki tutarlı haberler karşısında şoke olmuştur. Şayet bu doğruysa ve söz konusu bodrumlarla ilgili iddiaların niteliğine bakılırsa, Komiser, bu davranışı kesinlikle kabul edilemez bulmaktadır ve bunun endişe verici bir biçimde AIHM'in 2. madde ihlallerine hükmetmiş olduğu mevcut kararlarını anımsattığını düşünmektedir.⁶³
94. İkinci dizi iddiayla ilgili olarak, Komiser görüştüğü farklı kişilerden çelişkili bilgiler edinmiştir. İnsan hakları STK'ları, getirildiklerinde zaten çıplak olmaları ve muhtemelen olay yerinde herhangi bir bağımsız soruşturma yapılmadan alınmaları başta olmak üzere, cesetlerin adli tip

⁶¹ [Resolution 2121 \(2016\)](#), *op. cit.*

⁶² Bkz. Komiser'in 18 Kasım 2015'te yayımlanan "Türkiye terörle mücadelede insan haklarının korunmasını temin etmelidir" ("[Turkey should ensure the protection of human rights in the fight against terrorism](#)") başlıklı açıklaması.

⁶³ Bkz. örneğin, *Gülbahar Özer ve Diğerleri/Türkiye*, 2 Temmuz 2013, paragraf 62: "Bu bağlamda, Mahkeme, savcının güvenlik endişeleri nedeniyle olay yerine gidememiş olmasını ikna edici bulmamaktadır. Aynı güvenlik endişelerinin askerleri, civar köyde yaşayan bazı sivil köylülerden cesetleri almada kendilerine yardım etmeleri için sahaya gitmelerini istemekten alıkoymamış olması kayda değerdir [...]. Bununla birlikte, askerlerin güvenlik gerekçelerine ilişkin tavsiyesini hiç tereddüt etmeksizin kabul ettiği görülen savcı, olaydan dört aylık bir süre geçinceye kadar olay yerine gitmemiştir."

laboratuvarlarına taşınmasında ciddi usulsüzlükler olduğunu iddia etseler de; Komiser, otopsilerin ekseriyetle kabul edilebilir standartlarda yapıldığı izlenimini edinmiştir. Bununla birlikte, Komiser, yukarıda aktarılan adli tıp kurumları ve definlere ilişkin düzenlemelerdeki değişikliklerin, aynı zamanda etkili soruşturmalar bakımından da, hayli rahatsız edici olduğunu vurgular.

95. Ziyareti sırasında Komiser Diyarbakır'da savcılarla buluşma ve Sur'la ilgili insan hakları ihlalleri iddialarını tartışma fırsatı elde etmiştir. Savcılar o vakte kadar güvenlik güçleri aleyhine bir şikayette bulunmadığını, bunun sonucunda da güvenlik güçlerine yönelik devam etmekte olan bir soruşturma olmadığını bildirdiler. Bir sivilin öldüğünün teyit edildiği ve halihazırda devam eden bir soruşturma olan, fakat herhangi bir şüphelinin tespit edilmediği, savcıların da ölümün "pekala teröristlerin eylemlerinden kaynaklanmış olabileceğini" ileri sürdükleri sadece tek bir davadan söz edildi.
96. Resmi görüşmeleri sırasında ve daha sonra İçişleri Bakanlığı'na yapılan yazılı bir taleple Komiser, Türk yetkililerden, güvenlik güçleri mensuplarının savcılar tarafından şüpheli veya tanık sıfatıyla sorgulandığı, halihazırda devam etmekte olan hukuki soruşturmaların sayısı hakkında bilgi rica etmiştir. Mayıs 2016 tarihli yazılı cevaplarında yetkililer, 63 personele karşı yürütülen idari disiplin soruşturmalarından ve bu soruşturmaların dördünü takiben dokuz personelin cezalandırıldığı ve bir memurun sözleşmesinin sona erdirildiğinden bahsetmiş; sadece "gerekliliği idari ve hukuki soruşturmaların devam etmekte olduğunu" eklemekle yetinmişlerdir. Komiser'in Eylül 2016'daki ziyaretini müteakiben bulunduğu bu konu hakkında güncelleme talebine karşılık, kendisine herhangi bir bilgi verilmemiştir.
97. Komiser, ayrıca, İşkenceye Karşı BM Komitesi'nin tespitlerine de gönderme yapar: Mayıs 2016'da Komite "Taraf devletin, Cizre'nin Cudi mahallesinde 8 Eylül 2015'te iki silahsız kadının, Maşallah Edin ve Zeynep Taşkın'ın, polis keskin nişancıları tarafından öldürüldüğü yönündeki yaygın iddialarla ilgili soruşturmanın yürütülmekte olup olmadığına dair bilgi taleplerine cevap vermemesini" üzüntüyle karşıladığını beyan etmişti. Komite ayrıca "ölümlerin gerçekleştiği koşullara dair soruşturmalara olumsuz etki eden, güvenlik güçleri ile silahlı gruplar arasındaki çatışmalarda öldürülenlerin aile fertlerinin cenazelerini teslim almalarına müsaade edilmediği doğrultusundaki haberlerden" endişeliydi.⁶⁴ Bütün veriler, yukarıda bahsi geçen iki dava hariç (bkz. paragraf 62), varsa bile çok az sayıda hukuki soruşturmada güvenlik güçlerinin şüpheli olarak değerlendirildiğini düşündürmektedir.
98. Komiser, AİHM'e göre, belirli iddiaları destekleyecek veya çürütecek bilgiye sadece devletin erişiminin olduğu durumlarda böyle bir bilginin sunulmamasının iddiaların aslı olduğu yönünde çıkarımlar yapılmasına yol açabileceğini hatırlatır.⁶⁵ Söz konusu operasyonların yapıldığı şartlar (bkz. yukarıda 67-71. paragraflar) böyle bilgilere sadece Türk devletinin ve güvenlik güçlerinin erişimi olduğunu tartışmasız hale getirmektedir. Güvenlik güçlerinin beyanlarını olduğu gibi kabul etmenin ötesinde, savcıların böyle bilgileri elde etmekteki gözle görünür isteksizlikleri bu soruşturmaların etkililiğine duyulan inancı büyük oranda zayıflatmaktadır.
99. Gerçekten de Komiser, bu davalardaki esas sorunlardan birinin büyük ihtimal savcıların ve hakimlerin tutumu, yani bağımsız ve tarafsız bir şekilde güvenlik güçlerini karşılarına çıkarmaktaki ve olayların resmi aktarımıyla çelişen bağımsız bilgi kaynaklarını ciddiye almaktaki gönülsüzlükleri olacağı düşüncesindedir. Komiser açısından gözle görünür olan bir diğer kaygı verici tutum, ölümlerin yalnızca söz konusu kişilerin terörist ve PKK üyesi olduklarının söylenmesi suretiyle haklı çıkarılmasıdır. Komiser, bu davalarda sorulması gereken sorunun, kişilerin suçlu veya terör örgütü üyesi olup olmadıkları değil; özellikle ölümcül güç kullanımının mutlak surette zorunlu ve orantılı olup olmadığına göre, bunların Türk devletinin AİHS altında sorumluluğunu doğuran hal ve şartlarda öldürülüp öldürülmediği olduğunu tekrar etmek durumundadır.⁶⁶ Bu, yetkililerin, ister güvenlik gücü, ister sivil, ister terörist oldukları farz edilen veya teyit edilmiş kişiler olsun, bütün ölümler için etkili soruşturma yürütme yükümlülüğü olduğu anlamına gelmektedir.
100. Soruşturmaların etkililiğine ilişkin olarak Komiser, insan hakları savunucusu ve Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi suikastı hakkındaki soruşturmalara özel ilgi göstermektedir. Komiser, Tahir Elçi'yi öldüren kurşunun bir terörist tarafından mı yoksa bir polis memuru tarafından mı sıkılmış

⁶⁴ CAT/C/TUR/CO/4, *op. cit.*, paragraf 13.

⁶⁵ Akkum ve Diğerleri/Türkiye, *op. cit.*, paragraf 185.

⁶⁶ Gülbahar Özer ve Diğerleri/Türkiye, *op. cit.*, paragraf 57.

olduğunun henüz belirlenememiş olduğunu anlamaktadır. Diyarbakır'daki savcılar Komiser'e soruşturmaların devam ettiğini, güvenlik güçlerinden hiçbir şüphelinin bulunmadığını, olayla ilgili bilirkişi raporunu beklediklerini ifade etmişlerdir. Komiser'in ziyaretinden sonra çıkmış olan bu rapor, mevcut bilgilerin kurşunun kaynağını belirlemede bir sonuç çıkarmak için yetersiz olduğunu söylemektedir.

101. Komiser'in Tahir Elçi'nin ailesinin avukatlarından aldığı bilgi ise soruşturmanın soru işaretleriyle dolu olduğunu ima etmektedir (örneğin, kritik bir aşamada terörist bir eylem olduğu varsayılan bir saldırı sonucu delil toplamanın yarıda kesilmesi, sokaktaki polis ve çeşitli kapalı devre kamera kayıtlarının "kaybolmaları" veya "elde edilememeleri"). Komiser, bu gibi nedenlerden ötürü davayla ilgili kuşku hâle hüküm sürmekte olmasından derin üzüntü duymaktadır ve AİHM'in gazeteci Hrant Dink'in öldürülmesini takip eden soruşturmalar ile ilgili tespitleriyle arz edilen paralellikleri not etmektedir.⁶⁷ Adı geçen dava, hem Türk güvenlik güçleri hem yargı içinde devlet görevlileri açısından cezasızlığa sebebiyet veren ciddi kurumsal sorunları bugün hala gözler önüne sermeye devam etmektedir.
102. Komiser, sokağa çıkma yasakları sırasında işlendikleri iddia edilen insan hakları ihlalleri hakkındaki soruşturmalara ilgili tüm bunları ve diğer birçok unsuru dikkate almak zorundadır; bunlar cezasızlığı güçlendiren ve AİHM içtihadında geniş çapta teyit edilen kök salmış kalıpların hala işlediğini göstermektedir. Bu şartlar altında, bölgede soruşturmaların bütünlüğüne ve yargının tarafsızlığına duyulan güven anlaşılabilir bir şekilde son derece azdır.
103. Komiser, güvenlik güçlerine dokunulmazlık sağlayan yukarıda bahsi geçen yasal düzenlemelerin onaylanmasının, bu durumu değiştirmek için gerekli olan siyasi iradenin en üst düzeyde mevcut olmadığını gösteren önemli bir unsur olduğunu kabul etmek durumundadır. Tüm bu hal ve şartlar nedeniyle, şu anda, bir önceki kısımda bahsedilen iddialara yönelik soruşturmaların AİHM içtihadında belirlenen asgari standartları karşılamaya yetecek kadar etkili olması epey olanaksız görünmektedir.
104. Komiser'in bu bağlamda ele almak istediği son nokta, AİHS'in bireysel başvuru hakkıyla ilgili 34. maddesini ilgilendirmektedir. Komiser, sokağa çıkma yasakları sırasında AİHM'e ve Anayasa Mahkemesi'ne yapılan ihtiyati tedbir taleplerinin bir kısmını getiren bir hukukçu olan Ramazan Demir'in terör faaliyeti şüphesiyle 6 Nisan 2016'da gözaltına alınıp tutuklandığını anlamaktadır (kendisi devam etmekte olan davada 7 Eylül 2016'da şartlı olarak salıverilmiştir). Avukatları, tutuklanmasının bu davaları AİHM'e taşınmasıyla bağlantılı olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda, Komiser, Ramazan Demir'e İstanbul Savcılığı tarafından 17 Mart 2016'da yöneltilen sorular arasında şu iddianın yer almasından derin bir rahatsızlık duymaktadır: terör örgütünün "eylem ve faaliyetlerinin dışarı boyutu ile duyurulması, propaganda ve ajitasyon faaliyetleri ile ülkemizin içerde ve uluslararası arenada Hak ihlalleri, işkence vb. söylemlerle zayıf duruma düşürülmesi faaliyetleri kapsamında yabancı uyruklu Delegasyon olarak bildirdiği şahıs ile röportaj-görüşmeler yapacağı değerlendirilmektedir". Bu, savcının, AİHM'e çeşitli başvurular yapmış olan bir avukatın bu davalar hakkında uluslararası bir heyeti/delegasyonu bilgilendirme niyetinde olmasını bir suç emaresi saydığını düşündürmektedir. Böyle bir tutum, kesinlikle kabul edilemez zira bu tip bilgilerin verilmesi olağan insan hakları işinin ayrılmaz bir parçası sayılmalıdır. Komiser, kendi Ofisi'nin, ihtiyati tedbir taleplerini AİHM'e taşımış ve hatta taleplerinin bir kısmı kabul edilmiş bir avukattan doğrudan bilgi alabilmek için, Komiser'in ziyareti sırasında Ramazan Demir ile bir görüşme ayarlamak üzere tam da o sıralarda kendisiyle irtibata geçmiş olduğunu altını çizmek durumundadır.
105. Komiser bu durumu çok ciddiye almaktadır; bu, hakikaten, Ramazan Demir'in, ister esas olarak ister ek bir sebep olarak, AİHS'in 34. maddesine alenen aykırı bir şekilde⁶⁸, AİHM'de dava açma veya bir uluslararası heyete iddia edilen insan hakları ihlallerine ilişkin bilgi verme meşru vazifesiyle ilgili gözaltına alınmış olduğu izlenimini vermektedir. Komiser, ayrıca, Ramazan Demir'in vekillerinin bu gözaltı ve tutuklamanın bazı ailelerin AİHM'e yaptıkları başvuruları takip etmeleri üzerinde etkisi olduğu ve caydırıcı işlev gördüğü iddiasından derin endişe duymaktadır.

⁶⁷ *Dink/Türkiye*, 14 Eylül 2010.

⁶⁸ Bu bakımdan bkz. örneğin, *Colibaba/Moldova*, 23 Ekim 2007, paragraflar 67-69.

4. Telafi yolu ve tazminat ihtiyacı

106. Terör saldırısı mağdurları, uğramış oldukları zararlar için vaktinde, adil ve yeterli bir tazminat almalıdırlar. Tazminat için, özellikle terör eylemlerini gerçekleştirenlerin, organize edenlerin ve onlara finansal destek sağlayanların mallarına el konması suretiyle başka kaynaklar mevcut olmadığında, toprakları üzerinde terör eylemi gerçekleşen devlet, doğrudan fiziki veya manevi zararları için mağdurların tazmin edilmesine katkıda bulunmalıdır. Bu ilkeler, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin insan hakları ve terörle mücadeleye ilişkin 2002 tarihli Kılavuz İlkeleri ile Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin terör mağdurlarının korunmasına ilişkin 2005 tarihli Kılavuz İlkeleri'nde hatırlanmıştır.
107. Terör eylemleri veya yetkililer tarafından terörle mücadele için alınan tedbirler nedeniyle uğranılan zararın tazmin edilmesine ilişkin ilkeleri ve usulü düzenleyen "Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılınması Hakkında Kanun" ("Tazminat Kanunu") 27 Temmuz 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁶⁹ Yasa, bilhassa, terör veya terörle mücadele faaliyetleri nedeniyle göç etmiş veya yerinden edilmiş gerçek veya tüzel kişilerin uğradığı maddi zararların sulhen karşılanmasını amaçlamaktadır. Bu çerçevede, uğranılan zararı ve talep sahiplerine ödenecek tazminat tutarını belirlemek üzere tazminat komisyonları kurulmuştur. Tazminat tutarının tespitini takiben, komisyonlar sulhname tasarıları hazırlamaktadırlar. Şayet talep sahibi, komisyon tarafından sunulan sulhname tasarısını kabul ederse, sulhname talep sahibi veya vekili ile komisyon başkanı tarafından imzalanmaktadır. Eğer talep sahibi beyanı imzalamayı reddederse veya şartlarını kabul etmemiş sayılırsa, bir uyuşmazlık tutanağı hazırlanıp talep sahibine gönderilmektedir. Bunun ardından talep sahibi, mahkemelerde tazminat davası açabilmektedir.
108. İçyer kararında AİHM, Tazminat Kanunu ile getirilen tazmin usulünü, Sözleşme'nin 8. maddesi (özel hayata saygı hakkı) ve Protokol No. 1'in 1. maddesi (mülkiyet hakkı) altındaki şikayetler bakımından etkili bir hukuk yolu saymıştır.⁷⁰
109. Komiser, bununla birlikte, AİHM'in yaşam hakkını ilgilendiren davalarda yapmış olduğu tespitleri not eder. Mahkeme bu davalarda söz konusu tazminat usulünün, Sözleşme'nin 2. maddesi bakımından uygun bir telafi sağlamadığından etkili bir hukuk yolu sayılmayacağına karar vermiştir.⁷¹ Bu bağlamda, Komiser, yaşamın korunması hakkının hayati önemine bakarak, tazminat ödenmesinin yanı sıra, Sözleşme'nin 13. maddesinin, yaşamın sona ermesinden sorumlu olanların tespitine ve cezalandırılmasına yönelik, ayrıca şikayetçinin soruşturmaya etkili bir şekilde erişimine olanak veren noksansız ve etkili bir soruşturma gerektirdiği vurgular.
110. AİHM, benzer şekilde, Tazminat Kanunu'nun, 10. madde (ifade özgürlüğü) kapsamındaki şikayetler için de bir giderim yolu sunamayacağına hükmetmiştir.⁷² Bunun yanı sıra, bu yasa, manevi tazminat hakkı içermemektedir. Ayrıca işbu kanun kapsamında kurulan tazminat komisyonlarının yapısında ve çalışma yöntemlerinde bazı aksaklıklar olduğu, özellikle, üyelerinin takdir yetkisinin çok sınırlı olduğu ve hepsi devlet memuru olduklarından (toplam yedi üyeden bölge barosu tarafından atanan tek bir üye hariç) talep sahiplerine karşı önyargılı olabildikleri ileri sürülmüştür.
111. 25 Ekim 2016 tarihinde Komiserlik Ofisi'ne gönderilen yazılı bildide Türk makamları, Tazminat Kanunu çerçevesinde 2016 yılı için 175 milyon TL (yaklaşık 50 milyon avro)'nin tazminat olarak tahsis edilmiş olduğunu belirtmişlerdir. Komiser'in Eylül'deki ziyareti sırasında İçişleri Bakanlığı tarafından verilen rakamlara göre, komisyonlar tarafından son altı ay içinde 125 milyon TL (yaklaşık 36 milyon avro) halihazırda ödenmiş bulunmaktaydı. Öte yandan, Komiser'in komisyonların verdiği kararların içeriği veya tazminat almış olan kişilerin tam sayısı hakkında bilgi sahibi olmadığı kaydedilmelidir. Komiser'in görüştüğü kişilerden biri, talep sahiplerinin, kişi başı, defaten 3 000 TL (yaklaşık 870 avro) almış olduklarını iddia etmişti; şayet bu doğruysa, tutar, terörle mücadele operasyonlarından etkilenen her bir kişinin uğradığı maddi ve manevi zararlar bakımından yeterli bir maddi tazmin olarak değerlendirilemez.

⁶⁹ Kanun No. 5233, 17 Temmuz 2004.

⁷⁰ İçyer/Türkiye, Karar, 12 Ocak 2006, paragraf 72.

⁷¹ Gasyak ve Diğerleri/Türkiye, 13 Ekim 2009, paragraflar 70-71 ve Fadime ve Turan Karabulut/Türkiye, 27 Mayıs 2010, paragraflar 38-39.

⁷² Fevzi Saygılı/Türkiye, 8 Ocak 2008, paragraf 23.

112. Sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı alanlarda tahrip olan mülklerle ilgili olarak Türk hükümeti, 25 Mart 2016'da yayımlanan kararıyla Diyarbakır Sur ve Şırnak Silopi ilçelerindeki bazı taşınmazların Kamulaştırma Kanunu 27. maddesi⁷³ uyarınca acele kamulaştırılmasını kararlaştırmıştır. Şırnak Cizre ve İdil ilçeleri, Mardin Kızıltepe ilçesi, Hakkari Yüksekova ve Çukurca ilçeleri, Diyarbakır Kayapınar ve Bağlar ilçelerindeki alanları ilgilendiren ikinci acil kamulaştırma kararı 5 Nisan 2016'da kabul edilmiştir. Buna göre, kamulaştırma alanlarındaki taşınmazlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na geçecek ve adı geçen alanlardaki arsa veya mülk sahiplerine ödemeler taksitle yapılacaktır.
113. Kamulaştırma Kanunu 27. maddeye göre, Bakanlar Kurulu kararıyla milli savunma veya olağanüstü durum sebebiyle kamulaştırma hallerinde, her tür taşınmaza ilgili idare tarafından el konabilir. Bu durumda, kıymet takdiri dışındaki işlemler sonradan tamamlanacaktır.
114. Komiser'in ziyareti sırasında, yerel halktan insanlar sokağa çıkma yasakları sırasında tahrip olan mülklerinden mahrum bırakılmak suretiyle çifte cezalandırmaya tabi tutulacakları korkusunu dile getirmişti. Yetkililer ise yegane amacın etkilenen bölgelerin yeniden inşasını hızlandırmak olduğunu belirtmiştir.
115. Kuşkusuz, etkilenen alanların acele kamulaştırılması mukimlerin mülkiyet hakkına müdahale teşkil edecektir. Bu bakımdan Komiser, AİHM içtihadını hatırlatır. Buna göre, mülkiyet hakkına her müdahale kamu yararı ile gerekçelendirilmelidir. Ayrıca, toplumun umumi menfaatlerinin gerekleri ile bireylerin temel haklarının korunmasının gerekleri arasında adil bir denge kurulmalıdır.
116. Komiser'in, söz konusu tedbirlerin yeterli olarak gerekçelendirilip gerekçelendirilmediği ve kamu yararına olan bir meşru amaca dayandırılıp dayandırılmadığı noktasında ciddi şüpheleri bulunmaktadır. İlgili alanlarda acele kamulaştırma emri veren bakanlar kurulu kararı, acele kamulaştırmanın gerekçesini yeteri kadar açık ve kesin surette belirlemeyen, bunun için hiçbir güvenilir veya münasip gerekçe göstermeyen çok genel ve muğlak ifadelerle kaleme alınmıştır. Komiser'in ziyaretini müteakip basın açıklamasında ifade ettiği gibi, kamulaştırma tazminat değildir. Komiser, hızlı bir şekilde bölgenin yeniden inşasının meşru bir amaç olduğunda mutabık olsa da, mülk sahiplerinin bu yeniden inşa çabasıyla ilgili kararların dışında bırakılmalarının nasıl bir çare olarak değerlendirilebildiğini anlayamamaktadır. Komiser, ayrıca, şimdiki mülk sahiplerinin yeniden inşa edilen taşınmazlar üzerindeki haklarını sonunda geri alamayabileceklerini ima eden bazı resmi beyanlardan kaygı duymaktadır. Mülkiyet hakkının ihlali için tazminat teşkil etmekten ziyade, bu sürecin ilkiyle bileşik ikinci bir ihlale yol açma potansiyeli söz konusudur. Ayrıca Komiser üzülererek kaydeder ki, bu tedbirlerle ilgili resmi bir iletişimin sağlanmaması ve gerekçenin ortaya konmaması yerel halk arasındaki altta yatan amacın bölgelerdeki sosyal dokuyu değiştirmek olduğu algısını beslemektedir.
117. Komiser, mülk sahiplerinin uğradıkları açık mülkiyet hakkı ihlali bakımından bir çeşit tazminat sayılabilmesi için, her tür yeniden inşa hamlesinin, tercihen (yürürlükteki inşaat yönetmeliklerine uyulması kaydıyla) kendi uygun gördükleri şekilde mülklerini yeniden inşa etmelerine yardım etmek suretiyle, maliklerin isteklerini hesaba katmak zorunda olduğu düşüncesindedir.

5. Sonuçlar ve tavsiyeler

118. Komiser Türkiye'nin karşı karşıya olduğu terör tehdidinin büyüklüğünün bütünüyle farkındadır ve Türk devletinin terörün her türüyle mücadele hakkı ve görevini tanır. Komiser, ayrıca, silahlı, ayrılıkçı ve AB, NATO ve birçok devlet tarafından terörist olarak tanınan bir örgütün on yıllar süren ve on binlerce yaşama mal olan bir çatışma içinde sistematik olarak şiddet ve terör uyguladığı Türkiye'nin güneydoğusundaki hal ve şartları kabul eder. Bu memorandumdaki hiçbir şeyin PKK'nın eylemlerini veya güneydoğudaki sair terör faaliyetlerini mazur gösterdiği düşünülemez.
119. Aynı zamanda, uluslararası yükümlülükleri uyarınca Türk devletinin cevabı, hukukun üstünlüğü ilkesine ve insan hakları standartlarına bağlı kalmalıdır; ki bu, temel insan haklarına her

⁷³ Kanun No. 2942, 4 Kasım 1983.

müdahalenin yasada tanımlanmış, demokratik bir toplumda gerekli ve güdülen amaçla sıkı sıkıya orantılı olmasını gerektirmektedir. Bu açıdan Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin tanıdığı üzere, uzun yıllara dayanan, en ağırları 1990'larda Türkiye'nin güneydoğusunda gerçekleşmiş olan, son derece vahim insan hakları ihlallerini içeren bir insan hakları karnesine sahiptir. Komiser, "çözüm süreci" olarak bilinen nispeten sakin ve huzurlu bir dönemin ardından, Türkiye'nin güneydoğusunda çatışmaların yeniden başlamasından ve süratle tırmanmasından derin üzüntü duymaktadır.

120. Bu memorandumun amaçları doğrultusunda, Komiser, Türk makamlarının güneydoğudaki vaziyete 2015 yazından beri verdikleri cevabı incelemiştir. Bu cevap esas itibarıyla sokağa çıkma yasağı ilanları ve bunlara eşlik eden polis ve/veya askeri operasyonlar şeklinde tezahür etmiştir. Bu inceleme ışığında, işbu memorandumun gelişme bölümünde ortaya konduğu gibi, uygulanacak uluslararası ve Avrupa standartları dikkate alındığında ve temel insan haklarından faydalanılmasına getirdikleri muazzam sınırlamalara binaen, Komiser, bu tedbirlerin yeterli biçimde öngörülebilir ve yasada tanımlanmış olmak anlamında ne hukuki, ne de Türkiye tarafından güdülen meşru amaçla orantılı olduğu kanaatinde değildir.
121. Komiser'in görüşüne göre, bu nedenle, Ağustos 2015'den beri Türk makamların verdiği ucu açık, gece gündüz aralıksız devam eden sokağa çıkma yasağı ilanları ile ayırt edilen karşılığın sadece yürürlüğe konmuş olması bile etkilenen yerel halk bakımından birçok çok ciddi insan hakkı ihlaline sebep olmuştur. Komiser, mümkün olan en kuvvetli şekilde, Türk yetkilileri bu uygulamaya derhal son vermeye çağırılmaktadır. Bölgede gelecekte alınacak her tür tedbir, terörle mücadelenin zaruretleri ile bir denge kurarken yerel sivil halkın insan haklarına çok daha büyük bir önem vermelidir.
122. Güvenlik güçlerinin işlediği iddia edilen çok sayıda insan hakkı ihlaline gelince, Komiser bunları son derece ciddi ve tutarlı bulmaktadır. Komiser, bu iddialarının çoğunun, kaynaklarına bakıldığında ve güneydoğudaki terörle mücadele operasyonları sırasında Türk güvenlik güçleri tarafından işlenen geçmiş insan hakları ihlali kalıpları ile Türk makamlarının güvenlik güçlerinin bu süre zarfındaki kovuşturma dokunulmazlığını güçlendirme gayretleri nazara alındığında, inanılır olduğu kanaatinde değildir. Her halükarda, bu iddiaların operasyonlar sırasında dünya ile bağlantısı kesilmiş, tamamen yetkililerin hakimiyeti altında bulunan yerlerdeki ihlalleri ilgilendirdiği göz önüne alınırsa, bu iddiaların mesnetsiz olduğunu ikna edici bir biçimde ispat etme yükü Türk makamlarına düşmektedir.
123. Komiser, hem Türk makamlarının köklü cezasızlık sorununu halletmekte ve Komiserlik Ofisi'nin bu konuda tekrar eden tavsiyelerini uygulamaya koymakta bir irade göstermemiş hem de geçmişte ağır insan hakları ihlallerine yol açan kalıpların söz konusu süre zarfında işlemeye devam etmiş olduklarını gözlemler. Bütün veriler, yetkililerin insan hakları ihlalleri iddialarını gereken ciddiyetle ele almadıklarını, operasyonlar sırasında yitirilen yaşamlara ilişkin re'sen açılan ve olayları aydınlatma potansiyeli olan etkin ceza soruşturmaları yürütmediklerini göstermektedir. Öncelik, daha ziyade, güvenlik güçlerine güvence vermek ve takibattan korumakmış gibi görünmektedir. Bu iddiaları gerekli yerlere taşıyan insan hakları STK'ları ve hukukçular karalanırken güvenlik güçleri, güvenlik gücü mensuplarının şüpheli sıfatıyla muamele edildiği çok az sayıda ceza davası istisna olmak üzere, ciddi suistimal türleri için bile sadece disiplin yaptırımlarına tabi tutulmuştur. Komiser'in görüşüne göre bu durum, Türkiye'nin uluslararası yükümlülüklerine son derece uzak düşmektedir.
124. Bu iddialar hakkındaki soruşturmaların etkili olarak değerlendirilebilmesi için, bunların gecikmeden, itinayla ve noksansız bir şekilde yapılması gerekirdi. Ne yazık ki, kimi operasyonlardan beri geçen süreye, delillerin etkilenen alanlarda iş makineleriyle fiilen imha edilmiş olabilecekleri gerçeğine, ayrıca savcılarının genel tutumuna bakılırsa, gelecekteki herhangi bir soruşturmanın etkililik kriterlerini tamamıyla yerine getirmesi hayli olanaksız görünmektedir. Dolayısıyla, Türk makamları, Türkiye'nin, söz konusu süre zarfında, yaşam hakkı ihlalleri de dahil olmak üzere birçok ağır insan hakkı ihlalinde bulunmuş olduğunun peşinen varsayılması durumuyla yüzleşmek zorunda kalacaklardır.
125. Bu durum, devlet görevlileri tarafından hesap verilebilirlik konusunda Türkiye'de bir zihniyet değişikliğinin zarureti meydana çıkarmaktadır. Komiser, Türkiye'nin yakın tarihi boyunca cezasızlığın, insan haklarına temelden ters düşen davranışları meşrulaştırarak, teşvik ederek ve

insan haklarını korumak ve geliştirmek için verilen bütün gayretlerin altını oyarak, sürekli olumsuz bir etkide bulunduğu kanaatindedir. Yetkililerin 15 Temmuz 2016 darbe girişimine karıştıklarından şüphelenilen devlet görevlilerini cezalandırmak üzere süratle eyleme geçmiş olduğu doğrudur, lakin Komiser bu bağlamda alınan ilk tedbirlerden birinin olağanüstü hal tedbirlerini uygulayan diğer devlet görevlilerine idari, hukuki ve cezai dokunulmazlık sağlanması olmasını üzüntüyle karşılamaktadır. Komiser'in görüşüne göre, Türkiye'de insan hakları için kritik sınav, aynı özenin, eylemlerin devlete değil de bireysel vatandaşların insan haklarına yöneltilmiş olması halinde de gösterilip gösterilemediğidir.

126. Komiser bir kez daha Türkiye'yi, mümkün olan en kuvvetli şekilde, Türkiye'de cezasızlığın kökeninde yatan çok sayıda sebebi artık ele almaya (bkz. yukarıda 83. paragraf) ve bununla mücadele için Türkiye'ye tekrar tekrar verdiği tavsiyeleri uygulamaya koymaya çağırılmaktadır.
127. Bu memorandumda ortaya konan incelemenin ışığında Komiser, Türkiye'nin güneydoğusunda çok büyük bir nüfusun birçok insan hakkının, Ağustos 2015'den beri yürütölen terörle mücadele operasyonları bağlamında ihlal edildiğini düşünmektedir. Bu nedenle, Türkiye için öncelik, bu vaziyete yol açmış olan yaklaşımı terk etmek olmalıdır; bunu, etkileri telafi etmeye yönelen açık bir iradenin gösterilmesi takip etmelidir.
128. Bu ilk başta, yetkililer tarafından kamuoyu önünde hataların ve insan hakları ihlallerinin kabul edilmesini gerektirmektedir. Buna, ister Türk devletinin teröre karşı onları koruyamamış olmasından kaynaklanmış olsun ister terörle mücadele operasyonlarının doğrudan bir sonucu olarak gerçekteşsin, ilgili kişilerin uğradığı maddi ve manevi zararların tazmin edilmesi yönünde ciddi gayretler eşlik etmelidir. Komiser, Türk makamlarının bu bağlamda ihtiyaç duyulan gayretlerin boyutunu tam olarak idrak etmedikleri izlenimini edinmiştir ve tazminat için mevcut yasal çerçeve birçok açıdan açıkça yetersiz görünmektedir. Operasyonlardan etkilenen bazı şehirlerde yerel nüfusa yönelik kamulaştırma yaklaşımına ilişkin olarak Komiser, böyle bir adımın etkilenen kimseler için çiftte cezalandırma teşkil edeceğini ve bir tür telafi yolu sayılamayacağını düşünmektedir.
129. Komiser Türk makamlarıyla yapıcı diyalogu sürdürme iradesini vurgular ve Türkiye'de insan haklarının korunmasını ve geliştirilmesini ileri götürme çabalarında her türlü yardım ve desteği sunmaya hazır olduğunu ifade eder.